



Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Harcının Hak Arama Hürriyeti Bağlamında Değerlendirilmesi^(*)



*Evaluation of the Individual Application Fee to the
Constitutional Court in the Context of the Freedom to Claim Rights*

İsmail YAZICIOĞLU^(**)



Doktor Öğretim Üyesi
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

Gamze Nur UÇAR



Araştırma Görevlisi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Devletler Hukuku Anabilim Dalı

Anahtar Kelimeler

*Bireysel Başvuru,
Harçlar,
Bireysel Başvuru
Harcı,
Hak Arama Hürriyeti,
Sosyal Devlet.*

Öz

Bu çalışmada, bireysel başvuru yolunun şekli şartlarından biri olan bireysel başvuru harcı, hak arama hürriyeti bağlamında incelenmiş ve bireysel başvuru yolunun harca tabi kılınmasının hak arama hürriyetine ihlal teşkil edip etmeyeceği hususu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bireysel başvuru yolunun 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 47. maddesinin 2. fıkrası ile başvuru harcına tabi kılınması, Anayasa Mahkemesinin dayanaksız veya kötü niyetli başvurular ile meşgul edilmemesi, yoğun iş yükünün Anayasa Mahkemesinin etkinliğini zedelememesi ve gerçekten hakkı ihlal edilen bireylerin hukuki süreçlerinin zamanında ve nitelikli kararlarla sonuçlanmasına araç olacağından bahisle gerekli görülmektedir. Diğer yandan ise bireysel başvuru harcı, bireysel başvuru yolunun temel hak ve özgürlükleri koruma amacıyla çelişme ve hak arama hürriyetini sınırlama yönleriyle eleştirilmektedir.

Bireysel başvuru yolunun ve Türk hukukunda düzenlenen yargı harçlarının anlam ve kapsamına yönelik kısa bir inceleme sonrasında ele alınan hak arama hürriyeti ve bireysel başvuru harcı ilişkisi değerlendirilmiştir; bu ilişkinin hassas bir dengeye muhtaç olması tespitini beraberinde getirmektedir. Bu dengenin tesisinde devletin bir kamu geliri olarak bireysel başvuru harcını elde etmedeki menfaatine karşılık, bireyin temel hak ve özgürlüğüne ulaşmadaki menfaati dikkate alınmalıdır. Çalışmada, Anayasa'nın benimsediği sosyal hukuk devleti ve eşitlik ilkeleri gereği bireyin temel hak ve özgürlüğüne ulaşmadaki menfaatinin öncelenmesi ya da temel hak ve özgürlüğüne ulaşmadaki menfaat için kamu geliri alınmasının geciktirilmesi önerilmektedir. Bu çözümün mümkün olmaması halinde ise etkisi kuvvetlendirilmiş adli yardım kurumu ile her iki tarafın menfaatleri arasında denge kurulmalıdır.

^(*) Araştırma Makalesi.
Hakem denetiminden geçmiştir.
Gönderim Tarihi: 22.09.2024, Kabul Tarihi: 13.12.2024.

^(**) Sorumlu Yazar.

Keywords

*Individual Application,
Fees,
Individual Application
Fee,
Freedom to Claim
Rights,
Social State.*

Abstract

In this study, the individual application fee, which is one of the formal requirements of the individual application procedure, has been analyzed in the context of the freedom to claim rights with an attempt to clarify whether subjecting the individual application procedure to a fee would constitute a violation of the freedom to claim rights. Subjecting the individual application procedure to an application fee under paragraph 2 of Article 47 of the Law No. 6216 on the Establishment and Trial Procedures of the Constitutional Court is deemed necessary in order to prevent the heavy workload from being occupied with baseless or malicious applications, to ensure that the legal processes of individuals whose rights have been violated are concluded with timely and qualified decisions. On the other hand, the individual application fee is criticized for contradicting the purpose of the individual application procedure to protect fundamental rights and freedoms and restricting the freedom to claim rights.

After a brief examination of the meaning and scope of the individual application procedure and the judicial fees regulated under Turkish law, the evaluation of the relationship between the freedom to claim rights and the individual application fee leads to the conclusion that this relationship needs a delicate balance. In establishing this balance, the state's interest in obtaining the individual application fee as a public revenue as well as the individual's interest in achieving his or her fundamental rights and freedoms must be taken into account. In accordance with the principles of social rule of law and equality adopted by the Constitution, it is suggested in the study that the interest of the individual in achieving fundamental rights and freedoms should be prioritised or the collection of public revenue should be delayed for the benefit of the individual in achieving fundamental rights and freedoms. If this suggestion is not possible, it is suggested that a balance should be struck between the interests of both parties through a strengthened legal aid institution.

GİRİŞ

2010 yılı Anayasa değişikliği ile hukuk sistemimize eklenen ve 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan bireysel başvuru yolu, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamında güvence altına alınmış temel hak ve özgürlükleri kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasında olan herkese Anayasa Mahkemesine başvurma imkânı sağlamaktadır. Bireysel başvuru yolu, ikincil nitelikli olup, iç hukukta öngörülen idari ve yargısal yolların tüketilmesinden sonra kullanılabilir.

Bireysel başvuru yolu, temel hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında önem arz etmektedir. Temel hak ve özgürlükleri korumakla görevli olan devletin, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin ihlali iddialarını değerlendirebileceği bir imkân yaratması son derece gerekli ve isabetlidir. Kuşkusuz böyle bir yolun işletilebilmesi, birtakım usul ve esasa ilişkin hükümler çerçevesinde mümkün olabilir. Bu hükümler kapsamında gerçekleştirilen ön inceleme ve kabul edilebilirlik aşamaları, daha sonra da karar aşamaları ile bireysel başvuruda süreç tamamlanmaktadır. Çalışmanın da konusunu oluşturan başvuru harcı, bireysel başvuruda usule ilişkin şartlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireysel başvuru harcının meşru temeli esasen yargılama hizmetinin genelinde geçerli olan yargılama giderleri düzenlemelerine dayanmaktadır. Bu giderlerden yargı harçları; anayasal bir özgürlük olan hak arama hürriyetini kullanan bireylerin bu yolla bireysel menfaat elde edeceği gerekçesine dayanarak, bireyleri aldıkları yargı hizmetinin maliyetine katılmaya mecbur kılan kamu geliri olarak ifade edilebilir¹. Yargı harçlarının varlığı ile yalnızca bireyleri aldıkları yargılama hizmetinin maliyetine dahil etmek değil, aynı zamanda hak arama hürriyetinin kötü niyetle kullanılmasının ve yargı organlarının iş yükünün makul olmayacak seviyelere yükselmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Yargı harçlarının uygulanmasında ekonomik açıdan güçlük çeken kişiler gözetilmekte ve bu kişilerin hak arama hürriyetlerini ekonomik bir kaygı olmadan kullanabilmeleri için adli yardım kurumu öngörülmektedir.

¹ PINAR, Burak: *Yargı ve İcra Harçları*, 2. Baskı, Adalet Yayınları, Ankara, 2009, s. 1-4.

Yargı harçlarının bireysel başvuru yolundaki görünümü ise bireysel başvuru harcı olarak ifade edilmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin korunmasında özel bir yeri olan bireysel başvuru yolunun harca tabi kılınması, genel olarak yargı harçlarının varlık gerekçeleri göz önünde bulundurularak desteklendiği gibi, hak arama hürriyeti bağlamında eleştirilere de tabi tutulmaktadır.

Bu çalışmada hak arama hürriyeti bağlamında tartışmalara yol açan bireysel başvuru harcı incelenmekte ve bireysel başvuru harcı ile hak arama hürriyeti ilişkisinin yeniden inşa edilmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu noktada, bireysel başvuru yolunun temel hak ve özgürlüklerin korunmasında gerek birey gerek hukuk düzeni için ifade ettiği önem, devletin bireysel başvuru harcı ile elde edeceği kamusal gelir ve Anayasa Mahkemesinin iş yükü göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılmalıdır. Diğer yandan, bireysel başvuru harcı uygulamasına rağmen Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru sayısının az olmaması ve ekonomik açıdan güçlük çeken bireyler için öngörülen adli yardım kurumunun etkinliğinin sağlanamaması bireysel başvuru harcının tekrar gözden geçirilmesini zaruri kılmaktadır.

I. TÜRK ANAYASA YARGISINDA ANAYASA MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURU YOLU

1982 Anayasası'nda, 2010 yılında yapılan değişiklik ile Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru da bulunma yolu açılmıştır. Anayasa şikâyeti olarak da anılan bu yol², Anayasa'nın 2. maddesine göre insan haklarına saygılı, Anayasa'nın 5. maddesine göre ise temel hak ve özgürlükleri koruma amacı teminat altına alınan bir hukuk devleti açısından gerekli ve önemli bir adım olmuştur³. Anayasa'nın 148. ve 149. maddelerindeki düzenlemelerin yanında, bireysel başvuru yolunun usul ve esasına ilişkin hükümlere 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'nde yer verilmiştir⁴.

Bireysel başvuru yolu; iç hukukun temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında bireylere tanıdığı son hukuki çare olup, Anayasa ve AİHS ile buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokollerle düzenlenen temel hak ve özgürlükleri kamu gücü tarafından ihlal edilen bireylerce olağan kanun yollarının tüketilmesinin ardından kullanılabilir⁵. Dünyada örneklerini gördüğümüz bu yolu anayasal sistemlerine dahil eden ülkeler; Almanya, Avusturya, İspanya, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, İsviçre, Belçika, Meksika, Brezilya, Arjantin başta olmak üzere bazı Latin Amerika ülkeleri, Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğu ve Güney Kore olarak çeşitlenmektedir⁶.

Bireysel başvuru yolu, temel hak ve özgürlüklerin anayasal düzeyde korunmasını ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) yapılacak başvuruların yükünü azaltmayı amaçlamaktadır⁷. Temel hak

² Etimolojik kökeni ve ortaya çıkışı göz önünde bulundurulduğunda karşılaştırmalı hukukta genellikle anayasa şikâyeti olarak adlandırılan bu yol için ülkemiz pozitif hukukunda bireysel başvuru kavramı kullanılmaktadır. Anayasa şikâyeti kavramı ve kullanımı ile ilgili bkz. ŞİRİN, Tolga: *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru); İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 5 vd.; ARMAĞAN, Servet: "Federal Almanya'da Anayasa Şikâyeti", *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1971, Cilt 5, Sayı 7, s. 53 vd.; ALİFENDİOĞLU, Yılmaz: *Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s. 50-53; KABOĞLU, İbrahim Ö.: *Anayasa Yargısı*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 73-78; SABUNCU, Yavuz: "Federal Almanya'da Anayasa Şikâyeti", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1982, Cilt 37, Sayı 3, s. 139 vd. Bireysel başvuru kavramının kullanımı ile ilgili bkz. AYDIN, Öykü Didem: "Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt 15, Sayı 4, (Bireysel Başvuru), s. 125 vd.; AKYEL, Recai: "Bireysel Başvuru Yolu: Misyonu, Vizyonu ve Uygulanması", *Adalet Dergisi*, 2022, Sayı 68, s. 55 vd.; KARAMAN, Ebru: *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 34.

³ AYDIN, *Bireysel Başvuru*, s. 122.

⁴ AKYEL, s. 66.

⁵ AKYEL, s. 65; AYDIN, *Bireysel Başvuru*, s. 125.

⁶ KILINÇ, Bahadır: "Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği", *Anayasa Yargısı*, 2008, Cilt 25, s. 23; İBA, Şeref / KILIÇ, Abbas: *Anayasa Yargısı Dersleri*, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2021, s. 114.

⁷ AKYEL, s. 66-69; GÖZTEPE, Ece: "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2011, Sayı 95 (6216 Sayılı Kanun Kapsamında), s. 15.

ve özgürlüklerin korunması amacı bireysel başvurunun subjektif işlevi olarak değerlendirilirken, bireysel başvuru yoluyla hukuk düzeninin, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin korunması ve temel hak ve özgürlükler alanında anayasal içtihatların geliştirilmesi bu mekanizmanın objektif işlevi olarak ifade edilmektedir⁸.

Bireysel başvuru yolu ile sağlanan korumanın kapsamı hem Anayasa'nın 148. maddesinin 3. fıkrası hem de 6216 sayılı Kanun'un 45. maddesinin 1. fıkrasında, Anayasa'da güvence altına alınan ve ayrıca AİHS ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller⁹ kapsamında yer alan hak ve özgürlükler şeklinde açıklanmıştır. 6216 sayılı Kanun'un 46. maddesine göre bireysel başvuru, Kanun'un 45. maddesi ile sınırı çizilen hak ve özgürlüklerden, güncel ve kişisel bir hakkın, kamu gücünü elinde bulunduran makamların işlem, eylem veya ihmali ile ihlal edildiği ileri sürülerek yapılabilmektedir. Bu noktada kanun koyucunun, kamu gücü kavramını daralttığı ve Kanun'un 45. maddesinin 3. fıkrasında düzenlendiği üzere yasama işlemleri ve düzenleyici işlemleri bireysel başvurunun kapsamı dışında bıraktığı görülmektedir. Aynı hükme göre, Anayasa Mahkemesi kararları ve Anayasa'nın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvuruya konu olamamaktadır¹⁰.

6216 sayılı Kanun'un 46. maddesine göre başvuru hakkının; güncel ve kişisel bir hakkı başvuruya konu işlem, eylem veya ihmali ile etkilenen bireylere ve tüzel kişilik hakları ile sınırlı olarak özel hukuk tüzel kişilerine tanındığı belirtilmelidir. Kamu tüzel kişilerinin başvuru hakkı olmadığı gibi¹¹, yabancılara da münhasıran Türk vatandaşlarına tanınan haklara dair başvuru hakkı bulunmamaktadır.

Son olarak, bireysel başvurunun başvuru konusu ihlalin giderilebilmesi için öngörülen idari ve yargısal kanun yollarının tüketilmesinden sonra başvurulabilecek bir hak arama yolu olduğunu vurgulamak önemlidir. Kural olarak olağan kanun yollarının tüketilmesinin şart kılınması, bu yolun ikincil niteliğini göstermektedir¹². Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin korunması sadece Anayasa Mahkemesinin sorumluluğunda olmayıp, temel hak ve özgürlüklere yönelik ihlaller Anayasa Mahkemesine başvuruya gerek kalmadan giderilebilmelidir. Bu noktada başvuru yolunun sonuç almaya elverişli ve etkili olması gerekmektedir. Bu şekilde bir sonuç alınmazsa, bireysel başvuru yolunun ikincil niteliği gereği konu Anayasa Mahkemesinin önüne getirilmelidir¹³.

Bireysel başvuru usulü ve incelemesine kısaca değinmek gerekirse başvuru, 6216 sayılı Kanun'un 47. maddesinin 3. fıkrasında belirtilen kriterleri sağlayan bir başvuru dilekçesi ile mahkemeler veya

⁸ KILINÇ, s. 23. Anayasa Mahkemesi de kararlarında bireysel başvurunun objektif ve subjektif işlevlerine dikkat çekmiştir. Mahkeme objektif işlevi, "genel olarak Anayasa'nın temel hak ve özgürlükleri düzenleyen hükümlerini yorumlamak ve bunların uygulanmasını gözetmek"; subjektif işlevi ise "bireysel başvuru yoluyla önüne gelen somut olayda anılan hükümlerin ihlal edilip edilmediğini incelemek, gerektiğinde başvurucu lehine giderime hükmetmek" şeklinde açıklamaktadır. Bkz. AYM, *K.V.*, B. No: 2014/2293, T. 01.12.2016, § 52; AYM, *F.N.G.*, B. No: 2014/11928, T. 21.06.2017, § 37; AYM, *İbrahim Er ve diğerleri*, B. No: 2019/33281, T. 26.01.2023, § 45.

⁹ Türkiye, AİHS'nin 1, 3, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15 nolu Ek Protokollerine imza ve onay süreçlerini tamamlama suretiyle taraf olmuştur. Türkiye'nin de taraf olduğu 2 ve 5 nolu Ek Protokoller ise Ek 11 nolu Protokolün yürürlüğe girmesi ile işlevini yitirmiştir. Ek 4 nolu Protokol Türkiye tarafından imzalanmış olup, onay belgesi tevdi edilmediği için yürürlüğe girmemiştir. Ek 9, 12 ve 16 nolu Protokoller ise Türkiye tarafından imzalanmış olup, henüz onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir. Ek 10 nolu Protokol Türkiye tarafından imzalanmadığı gibi, Ek 11 nolu Protokol ile işlevsiz hale gelmiştir. Bkz. AÇIKGÜL, Hacı Ali: "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokoller ile Getirilen Yenilikler", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 2021, Sayı 48, s. 149.

¹⁰ GÖZTEPE, *6216 Sayılı Kanun Kapsamında*, s. 27-28.

¹¹ Anayasa Mahkemesi, *Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.* kararında, başvurunun kamuyla bağlantılı bir şirket olması nedeniyle başvuru ehliyetinin bulunup bulunmadığını değerlendirirken, kamu tüzel kişilerinin bireysel başvuru yapamayacağına ilişkin kuralın nasıl anlaşılması gerektiğini açığa kavuşturmuştur. Mahkeme, kamu tüzel kişilerinin birçok kamu gücü yetkisine sahip olduğunu ve bireysel başvurunun da temel hak ve özgürlüğün kamu gücü tarafından ihlali iddiasıyla yapıldığını belirterek davacı ve davalı sıfatlarının birleşmeyeceğinden bahisle "kendisine karşı başvuru yapılan kamu gücünün herhangi bir başvurunun başvurusu da olamaması" gerektiğini vurgulamıştır. Mahkemeye göre kamu gücü, kamu tüzel kişilerini de kapsayan daha geniş bir kümeyi temsil eder. Dolayısıyla kamu gücü kavramına dâhil edilebilecek kamu tüzel kişileri dışında kamuyla bağlantılı diğer tüzel kişiler de bireysel başvuru ehliyetine sahip olmamalıdır. Diğer bir deyişle, kamu gücü kavramının kapsamı kamu tüzel kişileri ile sınırlı değildir. Mahkemeye göre kamu tüzel kişisi olmayıp, kamuyla bağlantılı olan bir tüzel kişi, kamu gücü yetkileri kullanıyorsa veya kamu gücü yetkileri kullanmamakla birlikte kamu gücüne bağımlılığı ağır basıyorsa bireysel başvuru ehliyetine sahip olmamalıdır. Bkz. AYM, *Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.* (4), B. No: 2017/36186, T. 28.12.2022, § 56, 60, 61.

¹² AYDIN, *Bireysel Başvuru*, s. 148.

¹³ KILINÇ, s. 24-25; KÖKÜSARI, İsmail / GEDİK, Ömer: *Türk Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2024, s. 232.

yurt dışı temsilcilikleri aracılığı ile yapılmalıdır. Aynı maddenin 2. fıkrasında başvurunun harca tabi olduğu; 5. fıkrasında ise başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten, başvuru yolu öngörülmemişe ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren¹⁴ 30 gün içinde yapılması gerektiği düzenlenmiştir.

Bireysel başvuru, 6216 sayılı Kanun ve Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'nün öngördüğü şekil şartlarına uygun bir şekilde yapılmalıdır. Kanun'a (m. 47/6) ve İç Tüzük'e (m. 66/1) göre, bu şartların arandığı ön inceleme aşamasında bir eksiklik tespit edilmesi halinde, eksikliğin giderilmesi için başvuru veya varsa vekiline 15 günü geçmemek üzere bir süre verilir. Ön inceleme sonucunda şekil şartlarında bir eksiklik tespit edilmemişse, dosya ilgili komisyona gönderilerek kabul edilebilirlik incelemesine tabi tutulmaktadır¹⁵. 6216 sayılı Kanun'un 48. maddesi ışığında yapılan kabul edilebilirlik incelemesi sonucunda kabul edilebilir bulunan başvurular, Kanun'un 49. maddesine göre, esas hakkında incelenmesi yapılmak üzere bölümlere gönderilmektedir. En nihayetinde de Kanun'un 49. maddesi ile ana hatları çizilen esas hakkındaki inceleme sonucunda bölümler nihai karara ulaşmaktadır. Başvuru hakkının açıkça kötüye kullanımı mahiyetinde olduğu tespit edilen başvurular ise yaptırıma bağlanmıştır. 6216 sayılı Kanun'un 51. maddesine göre bu durumda başvurucular aleyhine yargılama giderleri dışında disiplin para cezasına hükmedilebilecektir. Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'nün 83. maddesinde başvuru hakkının açıkça kötüye kullanıldığı haller başvurucunun istismar edici, yanıltıcı ve benzeri nitelikteki davranışları şeklinde ifade edilmiştir¹⁶. İç Tüzük'e göre bunun tespiti halinde incelemenin her aşamasında başvuru reddedilecek ve başvurucuların yargılama giderleri dışında disiplin para cezasıyla cezalandırılmasına karar verilebilecektir. Kanun ve İç Tüzük hükümlerinden anlaşıldığı üzere, Mahkemenin disiplin para cezasına karar vermede takdir yetkisi bulunmaktadır. Ancak başvuru hakkının kötüye kullanılması durumunda başvurunun reddedileceği, İç Tüzük'ten farklı olarak Kanun'da açıkça belirtilmemiştir. Evrensel bir ilke olan hakkın kötüye kullanılması yasağı düşünüldüğünde, Kanun'da düzenlenmese de başvuru hakkını açıkça kötüye kullanan başvurucuların hukuk düzenince korunmayacağı ve başvurularının reddedileceği sonucuna ulaşmak gerekir¹⁷.

II. YARGI HARÇLARI VE HAK ARAMA HÜRRİYETİ

A. Türk Hukukunda Yargı Harçları

Harçlar, 492 sayılı Harçlar Kanunu'nun gerekçesinde “*fertlerin özel menfaatlerine ilişkin olarak, kamu kurumları ve hizmetlerinden yararlanmaları karşılığında yaptıkları ödemeler*” olarak tanımlanmaktadır. Anayasa Mahkemesi bu tanımdan yola çıkarak bir hizmetin harca tabi olmasının; kişilerin bir

¹⁴ Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuruya konu nihai kararın tebliğ alınma tarihinden önce öğrenildiğinin tespit edildiği durumlarda, başvuru süresinin bu tarihten itibaren başlatılması gerektiğine karar vermektedir. Mahkeme bir kararında, başvuru konusu nihai karar UYAP üzerinden okuyan başvuru avukatının başvuru süresinin bu tarihten itibaren işlemeye başlayacağını belirtmiştir. Söz konusu tarihten itibaren 30 gün içinde yapılmayan bireysel başvuru (sonradan gerçekleşen tebliğden itibaren 30 gün içinde yapılsa da) Mahkeme tarafından süre aşımı nedeniyle kabul edilemez bulunmuştur. Bkz. AYM, *Hüseyin Aşkan*, B. No: 2017/15649, T. 21.07.2020, § 29, 30, 31. Mahkemenin yakın tarihli başka bir kararında, başvuru başvuru konu nihai karara avukatından önce UYAP üzerinden erişmiştir. Söz konusu karar, başvuru avukatına daha sonraki bir tarihte tebliğ edilmiş ve avukat da kendisine tebliğ edilen tarihi göz önünde bulundurarak bireysel başvuruda bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi, avukatla takip edilse bile başvuruda sürenin, nihai kararın başvuru tarafından UYAP üzerinden okunduğu tarihten itibaren başlayacağını belirtmiş, avukat tarafından yapılan ve bu tarihe göre süre koşulunu sağlamayan başvurunun kabul edilemezliğine karar vermiştir. Bkz. AYM, *Ümran Özkan*, B. No: 2019/13338, T. 08.03.2023, § 43, 44, 45, 46.

¹⁵ ÇINAR, İbrahim / ÇINAR, Sinan: “Bireysel Başvurunun Ön İnceleme Usulü, Bireysel Başvuru Bürosunun Çalışma Sistemi ile Bu Aşamada Verilen İdari Ret Kararlarının Nitelikleri ve İtiraz Aşamaları”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2014, Sayı 4, s. 282.

¹⁶ Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuru hakkının kötüye kullanıldığı halleri açıklarken şu ifadelerle yer vermiştir: “... Mahkemeyi yanıltmak amacıyla kasten gerçek olmayan maddi vakialara dayanılması veya bu nitelikte bilgi ve belge sunulması, başvurunun değerlendirilmesi noktasında esaslı olan bir unsur hakkında bilgi verilmemesi, başvurunun değerlendirilmesi sürecinde vuku bulan ve söz konusu değerlendirmeyi etkileyecek nitelikte yeni ve önemli gelişmeler hakkında Mahkemenin bilgilendirilmemesi suretiyle başvuru hakkında doğru bir kanaat oluşturulmasının engellenmesi, medeni ve meşru eleştiri sınırları saklı kalmak kaydıyla bireysel başvuru amacıyla bağdaşmayacak surette hakaret, tehdit veya tahrik edici bir üslup kullanılması ile söz konusu başvuru yolu kapsamında ihlalin tespiti ile ihlal ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasına ilişkin amaçla bağdaşmayacak surette içeriksiz bir başvuruda bulunulması durumunda, başvuru hakkının kötüye kullanıldığı kabul edilebilecektir.”. Bkz. AYM, *S.Ö.*, B. No: 2013/7087, T. 18.09.2014, § 29.

¹⁷ DOĞANOĞLU, Ali Erdem: “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılması Yasağı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt 67, Sayı 3, s. 541-542. POLAT GORAL, Betül: “Bireysel Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılması Yasağı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2022, Cilt 28, Sayı 1, s. 260.

kamu kurumu ve hizmetinden yararlanmaları, kişilere kamu eliyle özel bir yarar sağlanması, kamu idaresinin kişilerin özel bir işiyle uğraşması koşullarına bağlı olduğunu ifade etmektedir¹⁸. Yargıtaya göre de harç, adli ve idari hizmetlerin masraflarını karşılamak amacıyla gerçek ve tüzel kişilerden alınmakta, harcın konusu olan hizmet, kamu hizmetinden ziyade kişilerin kendi menfaatini ilgilendirmektedir¹⁹.

Devletin vatandaşlara sunduğu asli kamu hizmetlerinden biri yargı hizmetidir. Yargı hizmetinden bireylerin hızlı, kolay ve etkili şekilde yararlanmaları, hukuk devleti ilkesi ve bu ilkeyi tamamlayan adil yargılanma hakkı ve hak arama özgürlüğünün gereğidir²⁰. Diğer kamu hizmetleri gibi, yargı hizmetinin yürütülmesinin de belli bir maliyeti bulunmaktadır. Devlet tekelindeki yargı hizmetinin gerektirdiği giderlerin tamamının Hazine tarafından karşılanamaması ve hak arama özgürlüğünün kötüye kullanılmasının önlenmesi gibi sebeplerle giderlere, hak arama yoluna başvuranların katılımı zaruri kılınmakta ve böylelikle yargı harçları ortaya çıkmaktadır²¹. Bu anlamda yargı harçları; davaların açılması, yargılama işlemlerinin devam etmesi veya üst mahkemeye kanun yolu incelemesi talebinde bulunulması gibi yargı hizmetlerinden yararlanabilmek için yerine getirilmesi gereken bir ön koşuldur²².

Görüldüğü üzere, diğer harçlar gibi yargı harçlarında da bir kamu hizmetinden yararlanma yani karşılıklılık ölçütü öne çıkmaktadır²³. Bununla birlikte, karşılıklılık ölçütü verilen yargılama hizmetinin birebir karşılığı şeklinde anlaşılmalıdır. Zira içtihat oluşturma ve yargılama hizmetinin devletin tekelinde olduğu, yargılama giderlerinin büyük ölçüde devlet tarafından karşılanması gerektiği ifade edilmektedir. Bu düşünceye göre, düşük miktarlarda belirlenen yargı harçları ile bir yandan karşılıklılık ölçütü sağlanmış olurken, diğer yandan ekonomik olarak güçsüz durumda olan bireylerin hak arama yollarının kolaylaştırılması sağlanacaktır²⁴. Bu anlamda yargı harçlarıyla, devletin adalet alanında yaptığı hizmete, hizmetten yararlanan kişilerin kısmî katkı sağlaması istenmektedir²⁵.

Türk hukukunda yargı harçları, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun (HMK) yargılama giderlerini düzenleyen 323. maddesi kapsamında yer almakta ve ayrı olarak 492 sayılı Harçlar Kanunu ile düzenlenmektedir. Harçlar Kanunu'nun 2. maddesi ile yargı harcına tabi kılınan işlemler ve harç miktar ve oranları bu Kanun'a bağlı (1) sayılı tarifede belirlenmiştir. Tarifenin (A) kısmında mahkeme harçları düzenlenmiş ve mahkeme harçlarının; "hukuk, ceza ve ticaret davalarıyla, idari davalarda ihtilafsız yargı konularında, Anayasa Mahkemesine bireysel başvurularda ve icra tetkik mercilerinde" uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda söz konusu olabilecek harçlar, başvurma harcı, celse harcı, karar ve ilam harcı, temyiz, istinaf ve itiraz harçları, keşif harcı şeklinde belirlenmiştir²⁶.

Başvurma veya başvuru harcı; dava açılırken davacı tarafından veya diğer hallerde talepte bulunan tarafından peşin ödenen, "...hukuk, ceza ve ticaret davalarıyla, idari davalarda ihtilafsız yargı konularında, Anayasa Mahkemesine bireysel başvurularda ve icra mahkemelerinde dilekçe veya tuta-

¹⁸ AYM, T. 31.03.1987, E. 1986/20, K. 1987/9; AYM, T. 14.02.1991, E. 1990/18, K. 1991/4; AYM, T. 01.11.2012, E. 2011/64, K. 2012/168.

¹⁹ Yargıtay, İBKG, T. 23.12.1976, E. 1976/11-7, K. 1976/6.

²⁰ TERCAN, Erdal / RÜZGARESEN, Cumhuriyet: "Harçlar Kanunu m. 28/a ve m. 32'nin Mahkeme Kararları ve Yeni Kanuni Düzenlemeler Işığında Değerlendirilmesi", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2010, Cilt 14, Sayı 1-2, s. 138.

²¹ TERCAN / RÜZGARESEN, s. 139.

²² ERCAN, İbrahim / ARSLAN, Aziz Serkan: "Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Öngörülen Gider Avansının Uygulanması ile İlgili Ortaya Çıkan Bazı Meseleler ve Bunların Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt 20, Sayı 2, s. 171.

²³ Harçların, bir kamu hizmetinden yararlanmaya karşılık alınmaları özelliğiyle vergilerden ayrıldığı, vergilerde ise kamu giderlerini karşılamak ve mali güce göre ödeme ölçütünün geçerli olduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan, 1982 Anayasası'nın 73. maddesine göre harçlar, vergiler gibi kanunilik ilkesine tabidir. Bkz. PINAR, s. 1-2; PINAR, Burak / MERİÇ, Nedim: "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yargı Harçlarına Bakışı: Yiğit ve Ülger Davaları Işığında Hak Arama Özgürlüğü ve Yargı Harçları İlişkisi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2009, Sayı 84, s. 201.

²⁴ GOTTWALD, Peter: "Medenî Yargılama Hukuku Reformu ve Eleştirisi Bakımından Ekonomik Analiz", (Çev.) TAŞPINAR Sema, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt 51, Sayı 1, s. 7.

²⁵ GÖRGÜN, L. Şanal / BÖRÜ, Levent / TORAMAN, Barış / KODAKOĞLU, Mehmet: *Medenî Usul Hukuku*, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017, s. 637.

²⁶ Anılan tarifede, yargı harçlarına (B) kısmı ile icra ve iflas harçları, (C) kısmı ile ticaret sicili harçları ve (D) kısmı ile diğer yargı harçları dahil edilmiştir.

nakla dava açma veya davaya müdahale, tevdi mahallin tayini...” taleplerinde bir defaya mahsus alınan maktu harçtır²⁷. Diğer bir mahkeme harcı olan celse harcı, hukuk ve ticaret mahkemeleri ve idari yargı mahkemelerinde “... *taraflar veya vekillerinin ertelenmesine sebebiyet verdikleri oturumlar için...*” alınan maktu harçtır²⁸. Mahkeme harçları arasında önemli bir yeri haiz olan karar ve ilam harçları ise; mahkemelerce 492 sayılı Kanun’a bağlı (1) sayılı tarifenin (A) kısmının III. bölümünde belirtilen nihai kararlar neticesinde alınan, konusu para ile değerlendirilebilen davalarda 492 sayılı Kanun’un belirlediği nispi oranlarda, konusu para ile değerlendirilemeyen davalarda ise aynı Kanun ile belirlenen maktu miktarla tespit edilen harçtır²⁹. Temyiz, istinaf ve itiraz harçları üzerinde durmak gerekirse, bu harçların ilk derece mahkemeleri tarafından verilen kararlara karşı başvuru kanun yolları aşamalarında alınan başvuru harcı ile karar ve ilam harçları olduğunu belirtmek gerekecektir³⁰. Son olarak keşif harcını ise “*mahkemelerce re’sen veya istem üzerine verilen keşif veya tespit kararlarını yerine getirme*” için alınan maktu harç olarak tanımlamak mümkündür³¹.

Yargı harçları düzenlemelerine dair karşılaştırmalı hukuka bakıldığında, Avrupa Konseyine üye ülkelerin uzmanlarından oluşan ve Avrupa’da adaletin etkinliğini ve işleyişini iyileştirme amaçlı çalışmalar yapan Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu’nun (CEPEJ) 2022 yılındaki raporu önemli veriler sunmaktadır. Rapora göre, Lüksemburg, İspanya ve İskoçya dışındaki ülkelerin çoğunda hukuk davaları için harç gerektiren hukuk sistemleri mevcuttur. Hatta Bulgaristan, Polonya, Portekiz, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve İsviçre’de ceza davaları için de yargı harcının bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, rapora göre; Belçika, Bosna Hersek ve Finlandiya’da yargı harçları davanın açılmasından sonraki bir aşamada ödenirken, Belçika’da aynı zamanda yargı harçlarının kararın verilmesinden sonra haksız çıkan tarafa yükletilmesi yönünde düzenleme yapılmıştır. Fransa’da sadece belirli hukuki uyuşmazlıkların yargı harcına tabi olduğu belirtilmiştir³². Bu gibi örnekler yargı harçlarına dair uygulamaların değişkenliğini göstermektedir.

Yargı harçları ile ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise adli yardım kurumudur. Bir kamu hizmeti olan yargı hizmetinden bireylerin menfaat elde etmesine dayalı olarak birtakım yargılama giderlerine katılmasını mecburi kılan hukuk sistemleri; ekonomik imkanları kısıtlı ve hatta yoksul olan bireyler için hak aramayı imkânsız kılmamak, adaleti erişilebilir kılmak gayesiyle adli yardım kurumunu hukuk sistemine dahil etmiştir. Hukuk devleti ilkesi gibi sosyal devlet ilkesinin de anayasal bir ilke olarak benimsendiği ülkemizde adli yardım kurumu hukuk sistemine eklenerek, yargılama hizmetlerinin ekonomik güç eksenli olmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Kanun’un belirlediği şartlar çerçevesinde, yargılama ve takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme suretiyle geçimi zorlaşacak bireylere adli yardım imkânı sunan bu kurumun kanuni dayanağı; 6100 sayılı HMK’nin 334-340. maddeleri ile 1136 sayılı Avukatlık Kanunu’nun 176-181. maddelerinde yer almaktadır. Hukuk ve ceza mahkemeleri, icra takibi, idari yargı mercileri de dahil olmak üzere yargı hizmeti sunan makamlarda uygulanması mümkün olan bu kurum, yargılama giderlerinden geçici muafiyet imkânı tanımaktadır³³. Geçici muafiyetten, adli yardım sonucu bireylere sağlanan ekonomik faydanın akıbetinin, söz konusu dava veya takibin sonuna ertelenmesi anlaşılmalıdır³⁴.

²⁷ SAYAR, İbrahim Barış: *Adalet Erişim Hakkı Bağlamında Yargı Harçları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 24.

²⁸ AKYOL ASLAN, Leyla: “Anayasa Mahkemesinin 14.01.2010 Tarihli Kararı Çerçevesinde Yargı Harçlarına İlişkin Bazı Sorunlar ve Güncel Gelişmeler”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt 1, Sayı 1, s. 42.

²⁹ AKYOL ASLAN, s. 39-40.

³⁰ SAYAR, s. 44.

³¹ GÖRGÜN / BÖRÜ / TORAMAN / KODAKOĞLU, s. 640.

³² EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE: *European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report, 2022* (<https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279>, ET: 29.04.2024), s. 33.

³³ PEKCANITEZ, Hakan / ÖZEKES, Muhammet / AKKAN, Mine / TAŞ KORKMAZ, Hülya (Ed.): *Pekcanitez Usul; Medeni Usul Hukuku, Cilt III*, 15. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 2411.

³⁴ PEKCANITEZ / ÖZEKES / AKKAN / TAŞ KORKMAZ, s. 2431.

B. Hak Arama Hürriyeti

Magna Carta'dan itibaren, Kral *John*'un mahkemeleri yeniden düzenleme vaadi ile hukuk sahnesine çıktığı belirtilen hak arama hürriyeti, *Meech v. Hillhaven West, Inc.* (1989) kararında Montana Yüksek Mahkemesi tarafından, anayasa ve yasa hükümleri uyarınca, mahkemelerin herkese eşit şekilde erişilebilir olması ve yasa tarafından telafi edilebilecek her haksızlık karşısında hızlı bir çözüm sunulması gerekliliği şeklinde tanımlanmıştır³⁵. Mahkemeye erişim hakkını da kapsayan bu hürriyet, en genel anlamıyla bireyin bir iddiasını mahkeme önüne taşıması ve davasının mahkeme tarafından karara bağlanması imkânını içermekte; uluslararası insan hakları normları altında etkili ve meşru kabul edilecek adil ve tarafsız bir adalet sisteminin mevcudiyetini gerektirmektedir³⁶.

Hak arama hürriyeti, hukuk düzeni tarafından tanınan hak ve özgürlüklerin ihlali halinde kişilere hak arama yollarına başvurma imkânı sağlamakta ve ihkak-ı hak yasağının hukuk devletine getirisini ifade edilmektedir³⁷. Hak arama hürriyeti ayrı ve bağımsız bir hak olmasının yanında, kişilerin sahip oldukları diğer temel hak ve hürriyetlerden tam anlamıyla yararlanmasını ve bunların korunmasını güvence altına almaktadır³⁸. AİHS'in 6. maddesi kapsamında değerlendirilen hak arama hürriyeti Anayasa'nın 36. maddesinde, "*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir*" şeklinde ifade edilmiştir. Madde, lafzında da anlaşılacağı üzere, bireylerin yargı makamları önünde hak arama hürriyetine sahip olduğunu düzenlemektedir. Bireylerin, yargı makamları dışında örneğin idari makamlar önünde de hak arama hürriyetine sahip olduğu muhakkaktır. Anayasa'nın 40. maddesinde yer alan "*Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir*" hükmünün bu amaca hizmet ettiği, hak arama hürriyeti bakımından Anayasa'nın 36. maddesini tamamladığı ve hatta ondan daha fazla güvence getirdiği doktrinde ifade edilmektedir³⁹. Yine 2001 yılı değişikliği ile Anayasa'nın 40. maddesine eklenen "*Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır*" hükmünün de hak arama hürriyetini koruyan bir düzenleme olduğu belirtilmektedir⁴⁰.

Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu kararlarda hak arama hürriyetinin yargısal başvuru yollarının yanında, idari ve siyasi başvuru yollarını kapsadığını ifade etmektedir⁴¹. Bununla birlikte Yüksek Mahkeme, hak arama hürriyeti bakımından sahip olunan en etkili yolun, kişilerin yargı mercileri önünde dava hakkını kullanabilmesi olduğunu belirtmektedir⁴². Gerçekten de çeşitli iddia ve kanıtlarla haklılığın ileri sürülebilmesi veya haksızlığın ortaya çıkabilmesi için en üstün korumayı dava yoluyla hak arama hürriyeti kişilere sağlamaktadır.

³⁵ SCHUMAN, David: "The Right to A Remedy", *Temple Law Review*, 1992, Cilt 65, s. 1200.

³⁶ FRANCIONI, Francesco: *Access to Justice As A Human Rights*, Oxford University Press, New York, 2007, s. 64-79.

³⁷ KÖKÜSARI, İsmail: "Hak Arama Özgürlüğü ve 2010 Anayasa Değişiklikleri", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt 15, Sayı 1, s. 165. Anayasa Mahkemesi de bir kararında "... insan varlığını soyut ve somut değerleriyle koruyup geliştirmek amacıyla hukuksal olanakları kapsamlı biçimde sağlama, bu konuda tüm yollardan yararlanma hakkını içeren hak arama özgürlüğü, hukuk devletin başlıca ölçütlerinden, demokrasinin en çağdaş gereklerinden, vazgeçilmez koşullarından biridir" diyerek hak arama hürriyetinin hukuk devletindeki önemine vurgu yapmıştır. Bkz. AYM, T. 19.09.1991, E. 1991/2, K. 1991/30.

³⁸ AYM, T. 02.11.2016, E. 2015/61, K. 2016/172, § 123; AYM, T. 18.10.2005, E. 2003/7, K. 2005/71; AYM, T. 17.01.2008, E. 2004/25, K. 2008/42; AYM, T. 14.01.2010, E. 2009/27, K. 2010/9; AYM, T. 18.01.2018, E. 2017/136, K. 2018/7, § 10; AYM, *Nevruz Bozkurt*, B. No: 2013/664, T. 17.09.2013, § 28; AYM, *Ali Abbas Yalman*, B. No: 2015/11456, T. 19.04.2018, § 29.

³⁹ TANÖR, Bülent / YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 197; AYDIN, Mesut: "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hak Arama Özgürlüğü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt 61, Sayı 3, s. 5-6.

⁴⁰ İNCEOĞLU, Sibel: *Adil Yargılanma Hakkı; Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 4*, Avrupa Konseyi Yayını, Ankara, 2018, s. 41. AYM, T. 08.01.2009, E. 2004/69, K. 2009/6.

⁴¹ AYM, *Ali Abbas Yalman*, B. No: 2015/11456, T. 19.04.2018, § 30; AYM, *S.A.*, B. No: 2015/19664, T. 07.02.2019, § 39; AYM, *Yavuz Tekelioğlu*, B. No: 2015/10606, T. 26.12.2018, § 45; AYM, *Meral Özata Özgürol*, B. No: 2015/2326, T. 26.12.2018, § 43.

⁴² AYM, T. 18.06.2013, E. 2013/71, K. 2013/77; AYM, T. 18.10.2005, E. 2003/7, K. 2005/71; AYM, T. 28.04.2011, E. 2009/66, K. 2011/72; AYM, T. 18.01.2018, E. 2017/136, K. 2018/7, § 11; AYM, T. 22.05.2014, E. 2014/17, K. 2014/97; AYM, T. 28.01.2016, E. 2014/92, K. 2016/6, § 12; AYM, T. 30.10.2014, E. 2014/58, K. 2014/163; AYM, T. 17.01.2008, E. 2004/25, K. 2008/42; AYM, T. 21.01.2010, E. 2008/102, K. 2010/14; AYM, *Abdurrahman Akyüz*, B. No: 2012/620, T. 12.02.2013, § 18.

Anayasa'nın 36. maddesiyle güvence altına alınan dava yoluyla hak arama hürriyeti, her şeyden önce “*hukuki bir uyumsuzluğun bu konuda karar verme yetkisine sahip bir mahkeme önüne taşınması hakkını*” kapsayan mahkemeye erişim hakkını içermektedir⁴³. Mahkemeye erişim hakkı AİHS’de açıkça düzenlenmemekle beraber, bu hakkın Sözleşme’nin 6. maddesi kapsamında olduğu AİHM tarafından kabul edilmiştir⁴⁴. AİHM, *Golder/Birleşik Krallık* kararında, yargılama esnasında sahip olunan usuli güvenceleri koruyan Sözleşme’nin 6. maddesinin, bu güvencelerden yararlanmayı mümkün kılan mahkemeye erişim hakkını korumamasının mümkün olmayacağını belirtmiş ve bu hakkın Sözleşme’nin 6. maddesinin doğasında yer aldığını vurgulamıştır⁴⁵.

Bireylerin mahkemeye erişimleri ve hak arama hürriyetlerini serbestçe kullanabilmeleri bakımından devletin birtakım yükümlülükleri bulunmaktadır⁴⁶. Hak arama hürriyetini korumakla ve temin etmekle yükümlü olan devletin, bu hürriyet bağlamında negatif yükümlülüğü; bireylerin tüm hak ve özgürlükleri koruma aracı olan bu hürriyete saygı duyması, dokunmaması, kullanılmasını engellemesi, yargının bağımsızlığına ve tarafsızlığına gölge düşürmemesi olarak ifade edilmektedir. Hak arama hürriyeti bağlamında devletin pozitif yükümlülüğü ise; bireylere hukuken tanınan hak ve özgürlüklerin ihlali halinde başvurabilecekleri yargısal koruma mekanizmalarını tesis etmek ve bu mekanizmaların etkililiğini sağlamaktır⁴⁷. Hak arama hürriyetine ilişkin pozitif yükümlülükler bununla sınırlı olmayıp, devletin hak arama hürriyetinin bireylerce kullanılmasını kolaylaştıracak yasal düzenlemeler gerçekleştirilmesi de pozitif yükümlülük kapsamında değerlendirilebilir.

Anayasa’nın 36. maddesinde hak arama hürriyeti için özel bir sınırlama nedeni düzenlenmemiş olsa da Anayasa Mahkemesi kararlarında da belirtildiği gibi bunun mutlak ve sınırlandırılmayan bir hak olduğu düşünülemez. Zira hakkın doğasından kaynaklanan sınırları olabileceği gibi Anayasa’nın başka maddelerinde bulunan kurallara dayanarak da hakların sınırlandırılması söz konusu olabilir. Dava açma hakkının kapsamına ve kullanımına ilişkin düzenlemeler hak arama hürriyetinin doğasından kaynaklanan sınırları ortaya koyar. Bu şekilde getirilecek sınırlamaların ise Anayasa’nın 13. maddesindeki ölçütlere uygun olması gerekir⁴⁸. Çalışma konumuzu ilgilendiren yargı harçları, hak arama hürriyetine yasal düzenlemeler yoluyla getirilen bir sınır olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınırın anlaşılabilmesi için hak arama hürriyeti ve yargı harçları ilişkisi, konuya dair Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararları doğrultusunda ele alınmalıdır.

C. Yargı Harçları ve Hak Arama Hürriyeti İlişkisi

Dünya genelindeki hukuk sistemlerinde yaygın olan yargı harçları uygulamasına toplumda adaletin sağlanması, yargı hizmetinin getirdiği yüksek maliyetin bireylerce karşılanması gerekleriyle yer

⁴³ AYM, T. 18.01.2018, E. 2017/136, K. 2018/7, § 11; AYM, T. 28.01.2016, E. 2014/92, K. 2016/6, § 12; AYM, T. 11.10.2023, E. 2020/76, K. 2023/172, § 18; AYM, T. 26.10.2023, E. 2020/73, K. 2023/181, § 34; AYM, T. 26.07.2023, E. 2023/43, K. 2023/141, § 10; AYM, T. 04.05.2023, E. 2019/93, K. 2023/87, § 146; AYM, T. 04.05.2023, E. 2023/54, K. 2023/90 § 13; AYM, T. 16.02.2023, E. 2022/104, K. 2023/28, § 10; AYM, T. 28.09.2022, E. 2021/107, K. 2022/109 § 14; AYM, T. 21.04.2022, E. 2021/119, K. 2022/48, § 33; AYM, T. 01.06.2022, E. 2022/10, K. 2022/72, § 23; AYM, T. 22.09.2021, E. 2021/37, K. 2021/63, § 17; AYM, T. 10.12.2020, E. 2016/144, K. 2020/75, § 190; AYM, T. 04.02.2021, E. 2019/89, K. 2021/10, § 69. Ayrıca bkz. EKİNCİ, Ahmet: “Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararlarında Mahkemeye Erişim Hakkı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 18, Sayı 3, s. 824.

⁴⁴ AYM, *Tahir Gökatalay*, B. No: 2013/1780, T. 20.03.2014, § 36.

⁴⁵ AİHM, *Golder/Birleşik Krallık*, B. No: 4451/70, T. 21.02.1975, § 35, 36.

⁴⁶ AKTEPE ARTIK, Sezin: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 82. İnsan haklarının asli yükümlüsü olarak devletin, bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanmaları bakımından aktif olarak edimde bulunmasını gerektiren yükümlülükler pozitif yükümlülükler olarak adlandırılırken; hak ve özgürlüklerin kullanılmasına saygı gösterme, karışmama yönünde beliren kaçınma tutumu ise negatif yükümlülükler olarak adlandırılmaktadır. Bkz. GÜNEŞ, Ahmet M.: *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021, s. 150-151.

⁴⁷ KÖKÜSARI, s. 167, AİHM, *Agrokompleks/Ukrayna*, B. No: 23465/03, T. 06.10.2011, § 136; AYM, *Rabia Nur Yazıcı ve Selma Kocapıçak*, B. No: 2016/9528, T. 09.06.2020, § 68; AYM, T. 04.02.2021, E. 2019/89, K. 2021/10, §69.

⁴⁸ AYM, T. 18.06.2013, E. 2013/71, K. 2013/77; AYM, T. 01.11.2012, E. 2010/83, K. 2012/169; AYM, T. 30.05.2024, E. 2023/29, K. 2024/112, §25; AYM, T. 22.06.2023, E. 2022/134, K. 2023/116, § 20; AYM, T. 16.02.2023, E. 2022/135, K. 2023/30, § 30. Ayrıca bkz. İNCEOĞLU, s. 44.

verildiği ve bunun temelinde devletin benimsediği politik sistemin olmadığı ileri sürülmektedir. Yargı harçlarının haklılığına vurgu yapan bu görüş, hak arama hürriyeti ile yargı harçları arasında doğal olarak bir çelişki bulmamaktadır. Buna göre yargı harçları, hak arama hürriyetinin kötüye kullanılmaması, ciddi olmayan ve bir hak ihlaline karşılık gelmeyen olay ve olgular için yargıyı oyalamanın önüne geçme noktasında caydırıcı etki yaratması bakımından muhakeme kuralları gereği var olmalıdır⁴⁹. Benzer görüşte olan yazarlardan *Rüzgaresen* ise, bireyin şahsi bir menfaati sebebiyle ve kendi talebi doğrultusunda faydalandığı yargı hizmeti sebebiyle yaptığı harç ödemesinin makul olduğunu kabul etmektedir⁵⁰. Yargı harçlarının hak arama yollarına engel teşkil ettiği kişiler için adli yardım kurumunun etkililiğini savunan bu bakış açısı, bu kurumun hak arama hürriyeti önündeki engelleri kaldırdığını belirtmektedir⁵¹.

Diğer yandan, yargı harçlarının mahkemeye erişimin ve hak arama hürriyetinin amacı ile bağdaşmadığını, zira bu ekonomik engellerin bireyleri hak aramaktan alıkoyduğunu ileri süren karşıt görüşler de bulunmaktadır. Yargı harçları ekonomik olarak güçlü olmayan bireyler nezdinde hak arama hürriyetini kısıtlamada daha kuvvetli görünüm kazanırken, kimi zaman ekonomik olarak sorunu olmayan bireyler açısından dahi zorlayıcı olabilmektedir⁵². Bununla birlikte, yargı harçlarının olumsuz boyutunun adli yardım kurumu ile bertaraf edilebileceği görüşüne karşı, adli yardım kurumundan faydalanabilmenin çeşitli şartlara bağlı olduğu ve uygulamada bu kurumun önemli problemlerle karşı karşıya olduğu belirtilmektedir⁵³.

Hak arama hürriyetinin herkes tarafından serbestçe kullanılmadığı, mahkemeye erişimin ekonomik anlamda güçsüz bireylerce sağlanamadığı bir düzen, hukuk devleti ve sosyal devlet ilkelerine aykırılık teşkil edecektir. Ancak sadece bu gerçeklikten hareketle yargı harçlarının hak arama hürriyetini ortadan kaldırdığı sonucuna ulaşılamayacaktır. Zira toplumsal adaletin sağlanması için alınan harçların yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olanlar bakımından hak arama hürriyeti önünde bir engel olmadığı, harcın alınmasında bir karşılıklılığın söz konusu olduğu ve bu harcın alınan yargı hizmeti için bir kamu geliri olarak yatırıldığı ifade edilmektedir⁵⁴. Yargılama giderlerini karşılayamayacak kişiler bakımından ise devletin sosyal devlet ilkesi gereği ihtiyaç duyulan düzenlemeleri hayata geçirebilmesi için bazı dava ve taleplere ilişkin muafiyet veya indirim uygulamaları öngörmesi gerekmektedir⁵⁵.

Öte yandan, devletin ortaya çıkışında, bireylerin güvenliklerini sağlamanın yanında, hak ve özgürlüklerini temin etme ve adaleti sağlama amaçlarının bulunduğu düşünüldüğünde, adalet arayışında olanların yargı harçları gibi ekonomik engellerle karşılaşması devletin ortaya çıkış amaçlarını sorgulandırılmaktadır. Ayrıca yargı harçlarının kimi davalar özelinde ulaştığı miktarlar yargılama giderlerini karşılayabilecek bireylerin dahi hak arama hürriyetlerini kullanma konusunda isteksiz kalmasına neden olabilir. Yargı harçları, adli yardım kurumunun etkinliğinin sağlanamadığı devletlerin hukuk sistemlerinde ise daha büyük sorunlara yol açabilir. Buna rağmen, yargı harçlarının yargı makamlarını haksız yere meşgul etme karşısındaki rolü yadsınamaz bir gerçeklik olsa da harç ve hak arama hürriyeti dengesinin sağlanması bu işlevden daha fazlasını gerektirmektedir.

⁴⁹ PINAR / MERİÇ, s. 199-200.

⁵⁰ RÜZGARESEN, Cumhur: "Medenî Yargılama Hizmetlerinin Bedelsiz Olmaması ve Nedenleri", *E-Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 2010, Sayı 100 (<http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=MEDEN%DD%20YARGILAMA%20H%DDZMETLER%DDN%DDN%20BEDELS%DDZ%20OLMAMASI%20ve%20NEDENLER%DD&kimlik=1276074491&url=ma-kaleler/cruzgaresen-1.htm>, ET: 10.05.2024).

⁵¹ GÖRGÜLÜ ERGENÇ, Funda: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Mahkemeye Erişim Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2021, s. 139; TERCAN / RÜZGARESEN, s. 139.

⁵² TUNC, Andre: "The Quest For Justice", (Ed.) CAPPELLETTI, Mauro: *Access to Justice and The Welfare State*, Avrupa Üniversite Enstitüsü, Floransa, 1981, s. 318.

⁵³ SAYAR, s. 119-120.

⁵⁴ PINAR / MERİÇ, s. 199-201.

⁵⁵ PINAR / MERİÇ, s. 202.

Görüldüğü üzere, yargı harçları ve hak arama hürriyeti arasında hassas denge gerektiren bir ilişki mevcuttur. Yargı harçlarının miktarının yüksek tutulması yargılama hizmetlerinin devlet üzerindeki maliyetini hafifleterek mahkemelerin iş yükünü azaltmakta ve mahkemelerin etkinliğinin artması beklentisini güçlendirmekte iken, hak arama hürriyetine kavuşma noktasında ekonomik olarak güçlü ve yoksul bireyler arasında eşitsizliğin açılmasına sebep olmaktadır⁵⁶. Bu noktada yargı harçları ve hak arama hürriyeti ilişkisinin AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararlarında nasıl ve hangi ilkeler üzerine kurulduğuna değinmek gerekmektedir.

D. Mahkeme Kararlarında Yargı Harçları ve Hak Arama Hürriyeti İlişkisi

Başvuru için yargı harcı şartı aramayan AİHM, mahkeme masraflarının teminatı olarak yargı harçlarının meşruluğunu kabul etmekle birlikte, yüksek miktarlı ve oranlı yargı harçlarının hak arama hürriyetinin ihlali olabileceğini belirtmektedir. AİHM'e göre, bireylerin mahkemeye erişim hakkına sınırlamalar getirilebilir ve bu hakkın sağlanmasında Devlet belli bir takdir marjına⁵⁷ sahiptir. Bununla birlikte, öngörülen sınırlamaların hakkın özünü sınırlayacak şekilde olmaması, sınırlamada meşru bir amacın bulunması ve kullanılan araçlarla ulaşılmak istenen amaç arasında orantılılığın olması gerekir⁵⁸.

Bu noktada dikkat çeken kararlardan ilki *Kreuz/Polonya* kararıdır. İşletme açma talebi belediyece reddedilen başvuru *Kreuz*, bunun üzerine açtığı tazminat davası için talep edilen yargı harcından, ekonomik durumunu gerekçe göstererek muaf tutulmayı talep etmiş ancak başvurusunun bu talebi iç hukukta kabul görmemiştir. *Kreuz* tarafından yapılan başvuru sonucunda AİHM, Sözleşme'nin 6. maddesinin yargılamaların ücretsiz olması sonucunu doğal olarak doğuramayacağını, yargı harçlarının hak arama hürriyetinin ihlali niteliği taşımasının her davanın kendi koşulları ışığında değerlendirilerek tespit edilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Mahkeme, her davanın bu noktada önem arz eden koşullarını; başvurusunun ödeme kabiliyeti, harcın ödenme miktarı, zamanı ve şekli olarak örneklendirmiştir. Yerel mahkemede açılan dava konusunun bir işletme açılması talebinin reddi olduğu ve "işletme açmak isteyen bireyin yargı harçlarını da ödeyebileceği" karşı tezini, incelemede ihlalin olmadığı noktasında yeterli ve ikna edici bulmaması da Mahkeme'nin konuya hassasiyetini göstermektedir. Bununla birlikte dikkat çeken bir diğer nokta, yargı harcının miktarındaki makullüğün tespitinde başvurusunun hak aradığı ülkedeki yıllık gelir gibi ekonomik şartların da dikkate alınmış olmasıdır. Son olarak, devletin yargılama hizmeti için yargı harcı almadaki faydası ile bireyin ihlal edilen hak ve özgürlüğü için hak arama yoluna başvurabilme faydası arasında söz konusu olay özelinde dengenin kurulamadığı Mahkeme tarafından tespit edilmiştir⁵⁹.

AİHM'in konuyla ilgili önem arz eden bir başka kararı ise *Yiğit/Türkiye* davasında verilmiştir. Başvuru olan Yiğit ailesinin, kızları E. Yiğit'in doğumu esnasında bulunduğunu iddia ettikleri ihmaller sebebiyle birtakım uzuvlarının yetisini kaybetmesi nedeniyle başlattıkları hukuki süreçte, yüksek miktarlı yargı harcı ödeme yükümlülüklerine karşı talep ettikleri adli yardım reddedilmiştir. Yiğit ailesinin kendisini avukat ile temsil ettirmesinden bahisle reddedilen adli yardım talebi, tarafların yargı harçlarını öde-

⁵⁶ ÖZBEK, Mustafa Serdar: "Hukuk Yargılama Usulünde Gider Avansının Anayasaya Aykırılığı Sorunu", (Ed.) ALTAN, Alparslan / YILDIRIM, Engin / TERCAN, Erdal / TÜLEN, Hikmet / ÇOBAN, Ali Rıza: *Anayasa Mahkemesinin Kuruluşunun 50. Yılına Armağan*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 448-449; ALANGOYA, Yavuz: "Anayasanın Medenî Usul Hukukuna Etkisi", *Milletlerarası Hukuk ve Milleterarası Özel Hukuk Bülteni*, 1981, Cilt 1, Sayı 2, s. 4.

⁵⁷ Takdir marjı (margin of appreciation) doktrini; ulusal yasama, yürütme ve yargı organlarının insan haklarının korunması ve sınırlandırılmasında takdir yetkisi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. DOĞAN, İlyas: *İnsan Hakları Hukuku*, 5. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2022, s. 420. AİHS ve Ek Protokollerde henüz yer almayan bu doktrin, AİHM içtihatları ile ortaya çıkmıştır. Mahkemenin, taraf devletlerin ulusal makamları tarafından yürütülen yargılama aşamasında bu makamlara atfettiği ancak sınırsız olmadığını vurguladığı takdir alanını gözeten doktrin; taraf devletin egemenlik yetkisine saygı, ikincillik ve kültürel farklılıklara saygı ilkelerine dayanmaktadır. Bkz. SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021, s. 176-188.

⁵⁸ AİHM, *Tolstoy Miloslavsky/Birleşik Krallık*, B. No: 18139/91, T. 13.07.1995, § 59.

⁵⁹ AİHM, *Kreuz/Polonya*, B. No: 28249/95, T. 19.06.2001.

yememesi ve davanın açılmamış sayılması ile sonuçlanmıştır⁶⁰. AİHM'e yapılan başvuru neticesinde, Mahkeme'nin; hak arama hürriyetinin devlete yüklediği pozitif yükümlülükler bağlamında devletin kullanabileceği araçları seçme serbestisi, daha doğru ifade ile takdir yetkisi olduğunu tespit etmesi önem arz etmektedir. Hak arama hürriyetine yargı harçları ile getirilen kısıtlamanın meşru amaca dayanması ve bu meşru amaç ile kısıtlama arasında orantılılığın bulunması şartlarının altının çizildiği kararda, *Kreuz/Polonya* kararında olduğu gibi bu orantılılık ilişkisinin tespitinde davaya özel koşullardan; başvuru- nün ödeme kabiliyetine, harcın talep edildiği aşamaya ve diğer özel şartlara dikkat çekilmiştir. Söz konu- su somut olayın incelenmesinde, olayların gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan asgari ücret miktarını da dikkate alan Mahkeme, başvuru- nün gelire sahip olmadığını belgelendirmelerine karşın adli yardım kurumundan yararlandırılmayarak dönemin asgari ücretinin dört katı tutarında harca tabi kılınmalarını orantılı bulmamış ve Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir⁶¹.

Yargı harçlarıyla ilgili AİHM'in önüne gelen *Ülger/Türkiye* davası ise 492 sayılı Harçlar Kanu- nu'nun 28. maddesinin a bendindeki karar ve ilam harcının kalan kısmı ödenmedikçe ilgili taraflara mahkeme kararının verilmeyeceğini düzenleyen hükmün⁶² neden olduğu hak arama hürriyeti ihlalini konu edinmektedir. Kazanmış olduğu davada, ilama dayanarak icra takibi başlatmak istediği noktada dava yargılama harç ve giderlerinin ödenmediğinden bahisle ilamın kendisine verilmediğini ve böyle- ce hak arama hürriyetinin de ihlal edildiğini iddia eden başvuru- cu; yargı harç ve giderlerini ödemeye istekli olduğunu ve fakat ödeme kabiliyeti olmadığını da başvuru kapsamında öne sürmüştür⁶³. Mah- kemece yapılan inceleme neticesinde; yargı harçlarının hak arama hürriyeti bağlamında makul oluşu- nun tespitinde bireylerin ödeme kapasitesinin, davanın özel koşullarının, harcın ödendiği aşamanın dikkate alınması gerekliliği yinelenmiştir. Bununla birlikte, Mahkeme devletin hak arama hürriyetine ilişkin pozitif yükümlülüğünün olduğuna vurgu yaparak, "...devletin, kararların uygulanması için hem hukuken hem de uygulamada etkin bir yöntem belirleme yönünde genel ya da özel her türlü uygun tedbiri alma yükümlülüğünden..." kaçınmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Böylece yargı harçlarının hak arama hürriyetine ihlal teşkil edebileceği noktaların yalnızca mahkemeye başvuru ile sınırlı olma- dığı, aynı zamanda lehe olan bir mahkeme kararının icra edilebilmesi için ekonomik engel yaratan yargı harçlarının da hak arama hürriyetini sınırlayabileceği bu karar ile açığa çıkmaktadır⁶⁴.

Yargı harçları konusunda Anayasa Mahkemesinin, AİHM'e benzer bir yaklaşıma sahip olduğu gö- rülmektedir. Anayasa Mahkemesi bir kararında, AİHM'in yukarıda bahsi geçen kararlarına da atıf yapı- rak "*Kanun koyucunun yargı hizmetlerinin verilmesi karşılığında harç alınması biçiminde düzenleme yapma yetkisi bulunmakla birlikte, bunun Anayasa'nın 36. maddesi kapsamında bulunan mahkemeye erişim hakkını engellememesi için, 'harcın miktarının makul olması', 'harcın alınmasında haklı bir ama- cın olması', 'ulaşılacak istenen amaç ile harç miktarı arasında orantı olması' ve 'ödeme gücü olmayan- lar bakımından etkili adli yardım sisteminin olması' kriterlerine uyulması*" gerektiğini belirtmiştir⁶⁵.

Anayasa Mahkemesi bir başka kararında vergi, resim ve harç ile ilgili kanunlarda sosyal, ekono- mik, mali ve kültürel amaçlı birtakım muaflık, istisna ve indirimler getirilmesinin kanun koyucunun takdirine bağlı olduğunu, bu takdir yetkisi kullanılırken eşitlik ilkesi başta olmak üzere Anayasa'daki kurallara uygun hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Önceki kararlar benzer şekilde yargı harç ve giderlerinin bir kamu hizmeti olan yargılama hizmeti karşılığında alınan meşru amaçlı bir araç oldu- ğunu, makul ve orantılı olması gerektiğini vurgulayan Mahkeme, ayrıca bu harçların varlık gerekçesi- nin de yine usul ekonomisi gereği bertaraf edilmesi gereken ciddi ve gerekli olmayan başvurular oldu-

⁶⁰ AİHM, *Mehmet ve Suna Yiğit/Türkiye*, B. No: 52658/99, T. 17.07.2007, § 4, 14, 16, 17.

⁶¹ AİHM, *Mehmet ve Suna Yiğit/Türkiye*, B. No: 52658/99, T. 17.07.2007, § 33, 34, 38, 39.

⁶² Söz konusu hüküm, daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Bkz. AYM, T. 14.01.2010, E. 2009/27, K. 2010/9.

⁶³ POROY, Mehmet Akif: "Harçlar Kanunu'nun 28/A Maddesinin AİHM'nin Ülger / Türkiye Kararı ve Türk Yargısının Uygulanması İşliğinde Değerlendirilmesi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2009, Sayı 86, s. 430; TERCAN / RÜZGARESEN, s. 145.

⁶⁴ AİHM, *Ülger/Türkiye*, B. No: 25321/02, T. 26.06.2007.

⁶⁵ AYM, T. 20.10.2011, E. 2011/54, K. 2011/142.

ğunu belirtmiştir. Kararda, üst derece mahkemelerine başvuru için alınan harçların da aynı amacı taşıdığına ve bu mahkemelerin iş yükünün artmaması ve etkililiğini kaybetmemesi için yargı harçlarının meşru amacı olduğuna vurgu yapılmış, yargı harçlarının zorunlu olduğu hukuk düzeninde etkili bir adil yardım sistemine olan ihtiyacın da altı çizilmiştir⁶⁶.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruya konu olan bir olayda ise başvurucuların yerel mahkeme nezdinde açtığı davada, tespit edilen nispi harçların ekonomik olarak güçlük çeken başvurucular için ödenecek boyutta olması üzerine talep ettikleri adli yardım, avukat ile temsil edilmeleri gerekçesiyle reddedilmiştir. Başvurucu iç hukuk yollarını tükettikten sonra Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan incelemede yargı harç ve giderlerinin, yargılama hizmetinin gerektirdiği maliyetlere kişilerce katılması mahiyetinde kanuni dayanağı ve meşru amacı olan araçlar olduğu, bu araçların hak arama hürriyetinin kötüye kullanılmaması için elverişli olduğu çıkarımlarında bulunulmuştur. Ayrıca Yüksek Mahkeme, hak arama hürriyetine sahip bireylerin yargı harç ve giderlerini davanın sonu yerine başında ödemesi zorunluluğunun da yine kötü niyetli başvuruların önüne geçmeyi amaçladığı tespitini yapmıştır. Adli yardım kurumunun, yargı harç ve giderlerinin olumsuz etkilerini giderme noktasında önemli bir araç olduğunu belirten Mahkeme, adli yardım şartlarını taşıyan başvurucuların talebinin reddedilmesinin, mahkemeye erişim hakkının ihlali niteliğinde olduğuna karar vermiştir⁶⁷.

Bu kararlardan anlaşıldığı üzere, AİHM ve Anayasa Mahkemesinin yargı harçları ve hak arama hürriyeti ilişkisi konusunda benzer bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Yargı harçlarının hak arama hürriyetini zedelememesi için meşru amaca dayanması, ölçülü olması ve devletin yargı harçları ile elde edeceği menfaati bireyin hak arama hürriyetini kullanırken elde edeceği menfaate tercih etmemesi gerektiği çıkarımında bulunulabilir. Bu ilişkide aranan dengenin sağlanması için adli yardım kurumunun etkililiğinin önemi de sıkça vurgulanmaktadır. Yargı harçlarının takdir ve tespiti noktasında devletlerin yetkili olduğu hususu AİHM ve Anayasa Mahkemesi tarafından tekrar edilmektedir. Yasama organınca takdir ve tespit edilecek bu araçların, sosyal hukuk devleti ve eşitlik ilkeleri gözetilerek ve hak arama hürriyetinin gerektirdiği koruma dikkate alınarak belirlenmesi; yargı organlarınca, yargı harçlarının hak arama hürriyetini ihlal ettiği iddialarının her davanın kendi koşulları ışığında incelenmesinin ve karara bağlanmasının gerektiği ifade edilebilir.

Yargı harçları ve hak arama hürriyeti ilişkisini tüm yönleri bakımından değerlendirmek gerekirse öncelikle hak arama hürriyetinin demokratik hukuk devletinde ve temel hak ve hürriyetler içinde taşıdığı öneme dikkat çekilmelidir⁶⁸. Zira herhangi bir hakkın ihlal edildiğini iddia etmenin yolu hak arama hürriyetini kullanmaktan geçmektedir. Koruyucu, savunucu, yol gösterici niteliği ile temel hak ve hürriyetlerin teoriden ibaret kalmasının önünde duran hak arama hürriyetinin kamu menfaatleri karşısında korunması, münferit olarak hak arama hürriyetinin değil, bütün temel hak ve hürriyetlerin korunması yükümlülüğü ile eşdeğerdir⁶⁹.

Diğer yandan, yargı harçlarının varlığı ile mahkemelerin soyut ve teorik iddialardan ziyade somut, tazmin gerektiren davalar ile ilgileceği, toplumsal kaynakların harcanmasına değmediği düşünülen, kazanma ihtimali düşük veya kazanılacak faydanın az olduğu davaların ortadan kaldırılacağı, davalı tarafların gereksiz taleplerle rahatsız edilmeyeceği, mahkemelerin iş yükünün artmayacağı, devlet hazinesinin gelir elde edeceği, kamunun yargı hizmetleri sunmaya aktardığı ekonomik kaynakların tahsisinin sürekliliğinin sağlanacağı ileri sürülmektedir. Dikkat çekmek gerekir ki sayılan gerekçelerden ilk üçünün tespiti son derece subjektif değerlendirmeler gerektirmektedir. Bu durumda, bir temel hak ve hürriyetin kaderi, yargı harçlarının belirlenmesinde kamusal menfaatin varlığını subjektif de-

⁶⁶ AYM, T. 01.11.2012, E. 2011/64, K. 2012/168.

⁶⁷ AYM, *Famiye Beğim ve Mehmet Tahir Beğim*, B. No: 2017/21882, T. 10/2/2021.

⁶⁸ MICHELMAN, Frank I.: "The Supreme Court And Litigation Access Fees: The, Right To Protect One's Rights-Part I", *Duke Law Journal*, 1973, Sayı 6, s. 1157.

⁶⁹ BAHADIR, Tuğçe: *Hak Arama Hürriyeti Perspektifinden Arabuluculuk*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 35-39.

ğerlendirme ile tespit eden bir grup yetki sahibinin tercihine terk edilecektir. Ayrıca ekonomik açıdan güçlü kimselerin soyut, kazanma ihtimali düşük veya gereksiz davalar açması üzerinde yargı harçlarının caydırıcı etki yaratması ihtimali düşüktür. Belirtilen amaçlarla yüklenen yargı harçları çoğunlukla, ekonomik açıdan güçsüz kimselerin hak ihlali iddialarını ilgili makamlar önüne taşıyamaması sonucuna hizmet edecektir⁷⁰. Son olarak, yargı harçlarının mahkemelerin iş yükü üzerinde düşürücü etki yarattığına ilişkin verilere ulaşmanın da son derece zor olduğu belirtilmelidir.

III. HAK ARAMA HÜRRİYETİ BAĞLAMINDA BİREYSEL BAŞVURU HARCİ

6216 sayılı Kanun'un 64. maddesinde, Anayasa Mahkemesine yapılacak başvurular, Mahkeme tarafından alınacak kararlar ve yapılacak işlemlerin harca tabi olmadığı düzenlenirken, bireysel başvurular bu hükmün kapsamı dışında bırakılmıştır. Kanun'un 47. maddesinde ise bireysel başvuruların harca tabi olduğu açıkça düzenlenmiş ve harcın, bireysel başvuru yolunun şekli şartlarından biri olduğu belirtilmiştir. Buna göre, başvuru dilekçesine harcın ödendiğine dair belgenin de eklenmesi gerekmektedir. Bireysel başvuru harcı, Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'nün 62. maddesine göre Maliye Veznelemesine yatırılmalıdır.

492 sayılı Harçlar Kanunu ile miktar ve oranı maktu olarak belirlenen bireysel başvuru harcı, 2011 yılı için 150,00 TL olarak düzenlenmiştir. Her yıl yeniden değerlendirme oranında tespit edilen bireysel başvuru harcının 2024 yılı için miktarı 3.518,70 TL olarak belirlenmiştir⁷¹. Bireysel başvuru yolu yalnızca başvuru harcına tabi olup, diğer giderler genel bütçeden karşılanmaktadır⁷². Bireysel başvuru harcını ödeme gücünden mahrum bireylere mahkemeye erişim hakkı ve hak arama hürriyetlerinin sınırlandırılmasına sebep olmaması için Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'nün 62. maddesinin 2. fıkrası ile adli yardımdan yararlanma imkânı tanınmıştır. Buna göre, adli yardım talepleri genel hükümlere göre değerlendirilerek, başvuruların kabul edilebilirliğini inceleyecek Bölüm veya Komisyonlar tarafından karara bağlanacaktır. İç Tüzük'ün 59. maddesi, adli yardım talepli başvurularda, başvuru yolunun yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadığını gösteren mali durumuna ilişkin belgeler ile mevzuatta adli yardım talebinde bulunabilmek için öngörülen diğer belgelerin ya da onaylı örneklerinin başvuru formuna eklenmesini zorunlu kılmıştır.

Başvuru harcına karşılaştırmalı anayasa yargısı ekseninde bakıldığında ise her şeyden önce AİHM'e başvuru hakkının ücretsiz olarak tanındığını tekrarlamak gerekir. Bireysel başvuru yolunun en kapsamlı ve eski tarihli örneklerinden birini teşkil eden Almanya'da⁷³ da başvurunun ücretsiz olduğu görülmektedir⁷⁴. Bununla birlikte, başvurunun kötü niyetle yapıldığının anlaşılması halinde idari para cezasına yer verilerek, hak arama hürriyetinin kötüye kullanılmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir⁷⁵. Bireysel başvurunun ücretsiz olduğu diğer bir ülke olan İspanya'da, gereken maliyetlerin karşılanması veya kötü niyetli başvuruların yaptırıma bağlanması amacıyla başvuru yolunun ödeme yapmasına karar verilebilmektedir⁷⁶. Aynı şekilde Güney Kore'de de ücretsiz olan bireysel başvuru, talep edilen incelemenin gerektirdiği masrafin karşılanmasını gerektirmektedir⁷⁷. Bununla birlikte, Avusturya'da bireysel başvuru Türkiye gibi harca tabidir⁷⁸.

⁷⁰ MICHELMAN, Frank I.: "The Supreme Court And Litigation Access Fees: The, Right To Protect One's Rights-Part II", *Duke Law Journal*, 1974, Sayı 3, s. 558.

⁷¹ "Harçlar Kanununa Ek (1) Sayılı Tarife" için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=492&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (ET: 22.05.2024).

⁷² ÇINAR / ÇINAR, s. 274.

⁷³ GÖZTEPE, *6216 Sayılı Kanun Kapsamında*, s. 17.

⁷⁴ ŞİRİN, s. 475.

⁷⁵ KILINÇ, s. 37; KÖKSAL, Tuğçe Duygu: "Bireysel Başvuruda Avukatla Temsil: Sorunlar ve Öneriler", *Bireysel Başvuruda İş Yükü ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2022, s. 50.

⁷⁶ ARNWINE, Selin Esen: "İspanya'da Bireysel Başvuru Yolu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt 52, Sayı 4, s. 265.

⁷⁷ KILINÇ, s. 37; SAYAR, s. 145-146.

⁷⁸ KILINÇ, s. 37.

6216 sayılı Kanun'da, Anayasa Mahkemesinin norm denetimi yaptığı iptal davası ve itiraz yolundan farklı olarak bireysel başvuru yolu harca tabi kılınmış, hak arama hürriyetinin kullanımına harç koşuluna bağlı olarak bir sınır getirilmiştir. Bireysel başvurunun asıl amacının Anayasa'da teminat altına alınan temel hak ve özgürlüklerin korunması ve ihlallerin giderilmesi olduğu düşünüldüğünde, bu durumun ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Harç koşulunun hak arama hürriyetinin kullanımına yönelik makul bir sınırlama olup olmadığı ve bireysel başvuruda harca yer verilip verilmemesi ilgili doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır.

Bir görüşe göre, anayasa yargısındaki davalar objektif hukuk düzenini korumaya yönelik araçlar olarak görüldüğünden harca tabi tutulmamaktadır. Bireysel başvuruda ise kişilerin temel hak ve hürriyetlerini koruma amacı ön plana çıkmaktadır. Bu amacın da maddi bir değerle ölçülmesi mümkün olmayacağından harca yer verilmemelidir⁷⁹. Temel hak ve hürriyetlere yönelik ihlalleri önlemeye çalışırken, başvuruculara mali yük getirmenin bireysel başvuru kurumunun amacıyla bağdaşmadığı ifade edilmektedir⁸⁰. Bu yönüyle AİHM'e yapılan başvuruların da harca tabi olmadığı hatırlatılarak, yargılama için harç alınması uygulamasının insan hakları yargılamalarına yabancı bir durum olduğu vurgulanmaktadır⁸¹.

Bireysel başvurularda başvuru harcına yer verilebileceği görüşü ise genellikle Anayasa Mahkemesinin iş yükü yoğunluğunun engellenmesi düşüncesine dayanmaktadır⁸². Esasen bu düşünceye, 6216 sayılı Kanun'un 47. maddesinin gerekçesinden anlaşıldığı üzere kanun koyucunun da sahip olduğu görülmektedir⁸³. Zira başvuru harcının bulunmaması halinde kişilerin bireysel başvuruyu araç haline getirebileceği ve ortaya çıkacak yoğun iş yükü nedeniyle gerçekten mağdur konumda olanların haklarına ulaşabilmelerinin gecikebileceği ifade edilmektedir⁸⁴. Başvuru harcının kötü niyetli başvuruları bertaraf ederek Mahkemenin zaman ve kaynaklarının tüketilmemesi, hakkı ihlal edilen bireylerin hak arama süreçlerinin sekteye uğratılmaması, dayanaksız ve kötü niyetli başvuruların yapılması halinde de sebep olunan giderlerin tazmin edilmesi için isabetli olduğu belirtilmektedir⁸⁵. Hatta Anayasa Mahkemesinin güncel iş yükü yoğunluğu karşısında başvuru harcının düşük kaldığını ve bireysel başvurunun kolay ulaşılabilir bir hak arama yolu olduğunu ifade eden görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşe göre, bireysel başvuruların kabul edilmemesi halinde başvuru için ayrı bir harç ve ödeme de söz konusu olmadığı için iş yükü yoğunluğu azaltılmak isteniyorsa başvuru harcı önemli oranda artırılmalıdır⁸⁶.

Görüldüğü üzere, bireysel başvuru harcının yargılama hizmeti tekelinde olan devlet tarafından başvuru alınılmasında elde edilmesi beklenen faydalar, esasen diğer yargı harçlarının alınmasında güdülen amaçlardan farklı değildir. Bilindiği gibi Anayasa Mahkemesi; kuruluşu, yapısı, görev ve

⁷⁹ GÖZTEPE, Ece: *Anayasa Şikayeti*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998 (Anayasa Şikayeti), s. 98; KARAMAN, s. 226.

⁸⁰ AKTEPE ARTIK, s. 86.

⁸¹ ŞİRİN, s. 475.

⁸² AYDIN, *Bireysel Başvuru*, s. 155; KARAMAN, s. 228-229.

⁸³ Bireysel başvuru harcının düzenlendiği 6216 sayılı Kanun'un 47. maddesinin 2. fıkrasının gerekçesinde, "*Bireysel başvuru için başvurma harcının ödenmesi zorunlu tutularak, gereksiz başvurular ile Mahkemenin zaman ve emek kaybının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Ekonomik durumu nedeniyle bu harcı karşılayamayacak olanların adli yardımdan yararlandırılmaları imkânı bulunduğundan, bu harcın bireylerin hak arama özgürlüğünü kısıtlamayacağı düşünülmektedir*" ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss696.pdf> (ET: 28.05.2024).

⁸⁴ EFE, Metin: *Anayasa Mahkemesi Uygulamaları Kapsamında Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 72.

⁸⁵ SAYAR, s. 145.

⁸⁶ ŞİMŞEK, Aydın: "Adli Yargı ve İnsan Hakları Denetimi", *Bireysel Başvuruda İş Yükü ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2022, s. 183. Kanaatimizce, başvuru harcı meselesine Mahkemenin iş yükü üzerindeki yaklaşımına bakıldığında, hâlihazırda başvuru harcı uygulanmasına rağmen Mahkemenin iş yükü fazladır. Harcın kaldırılması ile iş yükünün daha da artacağı ya da harcın miktarının artırılarak iş yükünün azaltılabileceği şeklindeki düşünceler asıl sorunun ıskalanmasına neden olmaktadır. Doktrinde haklı olarak ifade edildiği gibi, bireysel başvuru sayısı ve Mahkemenin iş yükünün fazla olmasının nedeni temel hak ve hürriyetlerin korunmasında sorunlar bulunmasıdır. Bkz. ÇİFCİ, Hasan Basri: "Bireysel Başvuru Harcının Artırılması Tartışması: Bireysel Başvuru Ne Kadar Bireysel?", *İstanbul Barosu Dergisi*, 2023, Cilt 97, Sayı 4, s. 152.

yetkileri Anayasa tarafından belirlenmesi, temyiz mercii olmaması yönleriyle diğer yüksek mahkemelerden ayrılmaktadır. Anayasa Mahkemesinin bu özel yapısı, Mahkeme'nin etkinliğinin ve yargı hizmetindeki kalitenin elden bırakılmamasını gerektirmektedir. Hal böyle iken, bireylerin iç hukukta Anayasa ile AİHS ve ek protokolleri tarafından düzenlenmiş temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddialarını ileri sürebilecekleri son mercii olan bu Mahkeme'nin, anayasal amaç ve ilkeler ile bireylere gereken korumayı sağlaması esastır. Bu koruma Mahkeme'nin dava yükü altında ezilmemesi ve gerekli iş gücü ve kaynağa sahip olması ile mümkündür. Bireysel başvuru harcının devlete sağlayacağı faydalara karşın, başvuru harcını ödeme imkânı olmayanların maruz kalacağı zarar arasında denge sağlayacak olan adli yardımın etkililiği ile sistemin işlerlik kazanabileceği ileri sürülmektedir⁸⁷.

AİHM de Türkiye'de bireysel başvuru yolunun uygulanmaya başladığı ilk yıllarda vermiş olduğu bir kararında, bireysel başvuru yolunun koşullarını inceleyerek Anayasa Mahkemesinin ulaşılabilirliği hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Kararda, bireysel başvurularda adli yardımdan yararlanma imkânının bulunduğu belirtilerek, başvuru harcının bireysel başvuru yolunun ulaşılabilirliğini engelleyecek düzeyde aşırılık içermediği sonucuna varılmıştır⁸⁸.

Başvuru harcına olumlu bir perspektifin etkilerini barındıran bu görüşlere karşın, bireysel başvuru yolunun istisnai niteliği özelinde farklı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bireysel başvuru yolu, yargı harcına veya giderlerine tabi olan ve yerel mahkemede açılabilen herhangi bir dava olmayıp, hak sahiplerinin kamu gücünü elinde bulunduran makamlar tarafından ihlal edilen temel hak ve hürriyetlerine dair ihlalin ortadan kaldırılması veya tazmin edilmesi için iç hukukta öngörülen son hukuki yoldur. Bireysel başvuru yolunda, devletin diğer yargı hizmetlerinden farklı olarak başvuru harcından elde edilecek kamu geliri menfaati ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasından birey ve devlet tarafından elde edilecek menfaat arasında dengeyi sağlaması elzemdir. Zira, temel amacı temel hak ve özgürlükleri korumak olan bireysel başvuru yolunda, hem bireye hem de hukuk düzenine katkı sağlamayı amaçlayan bir yargı hizmetinin ücret karşılığında sunulması, devletin temel hak ve özgürlükleri koruma ve özellikle bireylerin hak arama hürriyetine erişmesi yönündeki yükümlülüklerini yerine getirmede ve bireysel başvuru yolunun amacı ile zıt düşüldüğü çıkarımlarına neden olmaktadır⁸⁹.

Diğer yandan, bireysel başvuru harcının Anayasa'nın 5. ve 10. maddeleri ile düzenlenen sosyal devlet ve eşitlik ilkeleri bağlamında ortaya çıkardığı sorunlara da değinilmelidir. Sosyal devlet ilkesi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını talep etme noktasında ekonomik açıdan engellerle karşılaşmamasını gerektirmektedir⁹⁰. Temel hak ve hürriyetlerin anayasal düzeyde korunduğu bir hukuk devletinde, hak arama hürriyetinin varlığının diğer hak ve hürriyetlerin korunmasına da teminat sağladığı açıktır. Devlet, bazı başvuru mekanizmaları düzenleyip hayata geçirerek hak arama hürriyetinin bireylerce etkin kullanılabilmesini sağlamalı ve bu hürriyetin kullanılması önündeki engelleri ortadan kaldırarak pozitif yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Nitekim Anayasa'nın 5. maddesinde Devlete, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak ölçüde sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırma görevi verilmiştir. Dolayısıyla Devlet, hak arama hürriyetinin kullanımını güçleştiren ekonomik ve sosyal engelleri de kaldırmakla yükümlüdür⁹¹.

Bu noktada öne sürülen adli yardım kurumunun etkinliğinin tartışılabilir olmasının yanında, bu kurumun bireysel başvuru yolunda bireylerin hak arama mücadelelerinin ve mağduriyetlerinin devam

⁸⁷ GÖRGÜLÜ ERGENÇ, s. 139-140.

⁸⁸ AİHM, *Hasan Uzun/Türkiye*, B. No: 10755/13, T. 30.04.2013, § 58.

⁸⁹ KARAARSLAN, Abdulkadir: *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Usulü ve Uygulama Sorunları (İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne Başvuru Usulü ile Karşılaştırmalı Olarak)*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 145; KARAMAN, s. 226.

⁹⁰ ÖZBEK, s. 465; PINAR / MERİÇ, s. 202.

⁹¹ AKBAL, Mehmet: "Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2011, Sayı 93, s. 149; TAŞKIN, Alim: "Adli Yardımın İşlevi ve Yardım Giderlerinin Geri Alınma Zamanı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1999, Sayı 3, s. 834-836.

ettiği son aşamada işletilmesiyle, ekonomik olarak güçsüz bireylerin, ekonomik sorun yaşamayan bireylerle aynı düzeyde ve şartlarda hak arama hürriyetlerine kavuşacağını öne sürmek, gerçeği göz ardı etmektir. Nitekim öngörülen şartların sağlanması ile kabul edilen adli yardım talebi, yukarıda örneği görüldüğü üzere, bireylerin avukatla temsil edilmeleri gerekçeleriyle dahi reddedilebilmektedir. Bu durumun bireyler nezdinde yaratacağı güvensizliğin ve bireysel başvuru harcını ödeme imkânı olmayan bireyler açısından olumsuz etkilerinin, adli yardım kurumu ile bertaraf edileceği düşüncesi, mevcut düzenlemeler göz önüne alındığında tamamen gerçekçi görünmemektedir.

Bu tespitler doğrultusunda bireysel başvuru yolunda harca yer verilip verilmemesi ile ilgili değerlendirmede bulunmak gerekir. Diğer temel hak ve hürriyetler gibi hak arama hürriyetinin sınırlandırılması da Anayasa'nın 13. maddesindeki ölçütler kullanılarak yapılabilir. Başvuru harcı, 6216 sayılı Kanun'un 47. maddesinin 2. fıkrasında açıkça düzenlendiğinden kanuni dayanağa sahiptir ve kanunilik ölçütü çerçevesinde bir değerlendirme yapılamayacağı açıktır. Anayasa'nın 13. maddesinde yer alan diğer sınırlama ölçütleri çerçevesinde bireysel başvuru harcının hak arama hürriyetinin sınırlandırılmasındaki sınırı aşp aşmadığı incelendiğinde ölçülülük ve hakkın özü ölçütleri kullanılarak bir çıkarımda bulunulabilir. AİHM'in kararlarında yargı harçları ile asgari ücret arasındaki orantılılığı dikkate aldığı da düşünüldüğünde, 2024 yılı için belirlenen asgari ücretin yaklaşık yüzde yirmisine teka-bül eden bireysel başvuru harcının ölçülü olmadığı ve hakkın özüne dokunduğu, başvuru mali durumu ve somut olayın koşullarına göre söz konusu olabilir⁹². Diğer bir deyişle, sabit bir miktar olarak belirlenen başvuru harcı, bazı kesimlerin maddi nedenlerle başvuru yapmaktan vazgeçmesine neden olabilir⁹³. Venedik Komisyonu da başvuru harçlarının nispeten düşük tutulması ve başvuru mali durumuna göre azaltılabilmesi gerektiğini ifade etmektedir⁹⁴.

Kanaatimizce başvuru harcı ile ilgili somut olay veya başvuru özelinde yapılacak değerlendirmelerden daha fazlasına, yapısal bir çözüm yoluna ihtiyaç bulunmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin birey ve hukuki düzen için ihtiva ettiği önem ve bireysel başvuru yoluna yüklenen anlam gereği, asıl olan başvuru harcına yer verilmemesidir. Zira başvuru harcının Anayasa'nın 13. maddesindeki koşullara aykırılık teşkil etmediği somut olaylarda dahi temel hak ve özgürlüklerin korunması amacı ile örtüşmediği söylenebilir. Ancak başvuru hakkının kötüye kullanılması, yargılama maliyetleri, bireysel başvuru yolunun hakları koruyucu işlevi, hakkının ihlal edildiğini düşünen ancak ekonomik sebeplerle hakkını aramaktan imtina eden kişilerin durumu göz önünde bulundurularak bir çözüm yolu üretilmelidir⁹⁵.

Bu noktada, Alman Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu'ndaki düzenlemelerden de⁹⁶ hareketle öncelikle bireysel başvuru harca tabi olmamalıdır. Ancak başvuru hakkının kötüye kullanılması niteliğindeki başvurular için yaptırım öngörülmelidir. Böylelikle bir yandan, temel hak ve özgürlüklere atfedilen koruma kuvvetlenerek, bireylerin hak arama hürriyetlerinin önündeki ekonomik engel ortadan kalkacak; diğer yandan Mahkemenin iş yükünün artması endişelerine karşı caydırıcılık oluşturulacaktır. Bu son durum, yani başvuru hakkının kötüye kullanılması, daha önce de belirtildiği gibi 6216 sayılı Kanun'un 51. maddesi ve Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'nün 83. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemelere göre, başvuru hakkının açıkça kötüye kullanıldığının tespit edilmesi halin-

⁹² ŞİRİN, s. 476-477.

⁹³ EKİNCİ, Hüseyin: "Mahkemeye Erişim Hakkı Bağlamında Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Harcı ve Adli Yardım", (Ed.) ÇOBAN, Ali Rıza / GÜLENER, Serdar / SAĞLAM, Musa / EKİNCİ, Hüseyin: *Haşim Kılıç'a Armağan Cilt I*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015 (Bireysel Başvuru Harcı), s. 1390-1391.

⁹⁴ HARUTYUNYAN, Gagik / NUSSBERGER, Angelika / PACZOLAY, Peter: *Study on Individual Access to Constitutional Justice Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session*, Venedik, 2010, s. 33. *Efe*'ye göre ise her bir başvuru mali durumunun belirlenmesinin zorluğu ve bu durumun Anayasa Mahkemesine ayrıca bir iş yükü doğuracağı gerçeği karşısında mahkemeye erişim hakkını engellemeyecek sabit bir miktarın herkes için belirlenmesi daha uygun bir yoldur. Bkz. EFE, s. 73-74.

⁹⁵ EKİNCİ, *Bireysel Başvuru Harcı*, s. 1390.

⁹⁶ Bkz. Almanya Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu m. 34, 34a (<https://www.gesetze-im-internet.de/bverf/fg/>), ET: 15.06.2024). Ayrıca bkz. GÖZTEPE, *Anayasa Şikayeti*, s. 97-98; EFE, s. 73 (dn. 294).

de başvuru reddedilecek ve başvurucular için yargılama giderleri dışında disiplin para cezasına karar verilebilecektir. Ancak başvuru hakkının kötüye kullanılması niteliğindeki davranışların kapsamı ile ilgili Kanun'da bir düzenleme yapılmamış, İç Tüzük'te istismar edici, yanıltıcı ve benzeri nitelikteki davranışlar şeklinde oldukça genel ifadelerle yer verilmiştir. Anayasa Mahkemesinin kararlarında ise başvuru hakkının kötüye kullanılması hallerinden örnekler verilmesi ve bu hallerin sınırlı sayıda görülmemesi doktrinde eleştirilere neden olmaktadır. Buna göre başvuru hakkının kötüye kullanılması hallerinin belirlenmesi konusunda Mahkemenin geniş bir takdir yetkisine sahip olması, hukuki öngörülebilirlik ilkesi ve hak arama hürriyeti bakımından sorun oluşturmaktadır. Dolayısıyla başvuru hakkının kötüye kullanılmasıyla ilgili düzenleme korunmalı, fakat kapsamı açık ve belirli hale getirilmelidir⁹⁷. Ücretsiz olarak yararlanılan bireysel başvurunun incelenmesi neticesinde hakkın kötüye kullanımının saptanmadığı ve fakat ihlalin de bulunmadığı durumlarda yargılama giderlerinin başvurucuya; ihlalin bulunduğu durumlarda ise yargılama giderlerinin Hazine'ye ait olması makul bir sonuçtur.

Bu öneri, kamu maliyesi ve Anayasa Mahkemesinin iş yükü ekseninde gerçekçi bulunmazsa, başvuru harcı adı altında olmasa da harcın alınma aşamasında değişiklik yapılması düşünülebilir. Bu durumda da bireysel başvuru ücretsiz olmalı ve başvuru hakkının kötüye kullanılması yaptırıma bağlanmalıdır. Ancak başvuru hakkı kötüye kullanılmamışsa ve ihlal de tespit edilmemişse, Mahkemenin iş yükünü artıran başvurucu, yargılama giderleri yanında ayrı bir harç ödemelidir. İhlalin varlığı halinde ise yükümlülük Hazine'ye ait olmalıdır.

Asıl olan bireysel başvuru harcı uygulamasından vazgeçilmesi veya alınma aşamasının yukarıda öne sürülen çerçevede değiştirilmesi ise de bu tercihin yapılmadığı durumda adli yardım kurumundan faydalanılması son ihtimal olarak görülmektedir. Dolayısıyla adli yardım kurumunun etkinliğinin artırılması oldukça önem arz etmektedir. Hiç geliri olmayan veya asgari ücretle çalışan bireyler düşünüldüğünde, asgari ücretin neredeyse beşte biri tutarına tekabül eden bireysel başvuru harcının belli kesimlerin hak arama hürriyetlerinin önünde engel teşkil ettiği açıktır. Bu engelin adli yardım kurumu ile ortadan kaldırılması, bireysel başvuru yolunda adli yardım kurumundan yararlanılmasının kolaylaştırılması ile mümkündür⁹⁸. Bireylerin HMK m. 336/2 gereği adli yardım talebinde bulunabilmesi için, dilekçesine ek olarak yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadığını gösteren mali durumuna ilişkin belgeleri sunması zorunludur. Bu belgelerin değerlendirilmesi ile karara bağlanan adli yardım talebi, herhangi bir belgenin eksikliği halinde reddedilebilmektedir. Temel hak ve özgürlükleri ihlal edilen bireylerin son çare olarak başvurdukları bireysel başvuru yolunda, adli yardım talebinde bulunabilmek için ilgili resmî kurumlardan temin edilmesi gereken bu belgeler bireyleri yeni bir külfetle karşı karşıya bırakmaktadır. Oysaki e-devlet, Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP) Bilişim Sistemi gibi dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerin bulunduğu ülkemizde bireylerin çalışma durumu, gelir durumu, aktif ve pasif mal durumu bilgileri dijital ekranlar aracılığı ile ulaşılabilir durumdadır. Buna karşın, bireyleri resmî kurumlar aracılığıyla temin edecekleri belgeleri başvuru dilekçesi ile sunmaya zorlamanın makul gerekçesi bulunmamaktadır. Dijital sistemler yardımı ile ulaşılacak ve doğrulanacak bu bilgi ve belgelerin, bireylerce herhangi bir eksik kabul edilmeksizin temin edilmesi zorunluluğunun birey nezdinde doğuracağı külfet, bireyleri adli yardım talebinde dahi bulunmamaya sevk edebilecektir.

Bu yönüyle iyileştirilmesi gereken adli yardım sisteminin diğer bir aksak yanı da adli yardım talebinin bireysel başvuru yolunda değerlendirildiği Bölüm ve Komisyonlar için objektif değerlendirme kriterlerinin belirlenmemiş olmasıdır. Objektif değerlendirme kriterlerinin eksikliği, adli yardım talebinin kabulü noktasında bireyler açısından belirsizliğe ve güvensizliğe yol açabilmektedir. Hak arama hürriyetine erişimin bireysel başvuru harcı sebebiyle engellenmesinin önüne geçtiği düşünülen adli yardım sistemiyle, bilhassa bireysel başvuru yolu özelinde dikkate alınması gereken bu aksaklıkların telafi edilme-ye çalışılması sosyal devlet ilkesi gereği devletin sahip olduğu pozitif yükümlülüklerin bir parçasıdır.

⁹⁷ DOĞANOĞLU, s. 570-572; POLAT GORAL, s. 270, 282, 296, 297.

⁹⁸ EKİNCİ, *Bireysel Başvuru Harcı*, s. 1420.

SONUÇ

Bireysel başvuru, hak ihlallerinin önlenmesini ve temel hak ve hürriyetlerin daha geniş düzeyde korunmasını sağlayan anayasal bir yoldur. Devletin, sosyal devlet ilkesi gereği diğer temel hak ve hürriyetler gibi hak arama hürriyetinin kullanılmasının önündeki engelleri de kaldırma yükümlülüğü bulunmaktadır. Hak arama hürriyetini kullanarak bireysel başvuru yoluna giden bir kişi için başvuru harcı öngörülmesi, bu hürriyetin kullanılmasına yönelik bir sınırlamadır. Bireysel başvurunun, hak ihlallerinin önlenmesi ve temel hak ve hürriyetlerin daha geniş düzeyde korunmasının sağlanması amacıyla iç hukuktaki son çare olması, başvuru harcı düzenlemesinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Bir görüş, yerel mahkeme sıfatı taşımayan yüksek mahkeme olarak Anayasa Mahkemesinin etkinliğinin sağlanması ve yargılama hizmetlerinin mali yükünün hafifletilmesi bakımından hak arama hürriyetinin anayasal sınırlandırma sınırlarını aşmayan bireysel başvuru harcının gerekliliğini savunmaktadır. Bununla birlikte, AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararları ile benimsenen ilkeler göz önüne alındığında bireysel başvuru harcının, hak arama hürriyetinin anayasal sınırlarını aşır aşmadığının tespitinin sadece Anayasa'nın 13. maddesine dayanılarak yapılacak bir incelemeyle sınırlı kalmaması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Zira hak arama hürriyetinin devlete yüklediği yükümlülük yalnızca negatif boyutla kalmayıp, bu özgürlüğün etkili şekilde kullanılmasını sağlama şeklinde pozitif boyuta da sahiptir.

Bu noktada Almanya'daki düzenlemelerden de esinlenerek önerilebilecek ideal yol bireysel başvurunun harçtan muaf tutulmasıdır. Anayasa Mahkemesinin iş yükünün artacağı endişelerine karşı başvuru hakkının kötüye kullanılmasını yaptırıma bağlayan 6216 sayılı Kanun ve Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'ndeki düzenlemeler, hangi davranışların kötüye kullanma anlamına geldiği açıkça belirlenerek muhafaza edilmelidir. Başvuru hakkının kötüye kullanılmadığı ve ihlalin de bulunmadığı başvurularda yargılama giderleri başvurucuya; ihlalin tespit edildiği başvurularda ise yargılama giderleri Hazineye yükletilmelidir. İş yükünün fazlalığı ve kamu maliyesine getirilecek yük düşünüldüğünde, harcın alınma aşamasının değiştirilmesi de bu öneriye alternatif olarak düşünülebilir. Bu son durumda da başvurunun ücretsiz olması ve başvuru hakkının kötüye kullanılması ile ilgili düzenlemeler mevcut olmalıdır. Ancak başvuru hakkının kötüye kullanılmadığı ve ihlalin de tespit edilmediği başvurularda, başvuru için yargılama giderleri dışında başvuru harcı adı altında olmasa da bir harç ödemesi öngörülmelidir. İhlalin tespit edildiği durumlarda ise sonuçlara Hazine katlanmalıdır. Böylelikle gerçekten hakkı ihlal edilen ve hukuki özen yükümlülüğünü yerine getirerek Mahkemeye başvuran bir kişi herhangi bir harç, ücret ödemediği sürece tamamlayacaktır.

Başvuru harcının kaldırılması, harcın alınma zamanının değiştirilmesi önerilerinin gerçekleşmesi halinde mevcut düzenlemeler bakımından yapılacak olan adli yardım kurumunun etkisinin güçlendirilmesidir. Adli yardım talebinin bireylerce sunulmasında, Anayasa Mahkemesinin dijital sistemin olanaklarından yararlanması ve bireylerin bu talep sebebiyle iş yükü altında bırakılmaması gerekmektedir. Ayrıca adli yardım talebinin değerlendirilmesi noktasında yetkili Bölüm ve Komisyonlar için objektif değerlendirme kriterlerinin düzenlenmesi, adli yardım kurumunu güçlendirecek ve hak arama hürriyeti önünde bireysel başvuru harcının engel olma riskini düşürebilecektir.

Katkı Oranı Beyanı:

Çalışmaya Dr. Öğr. Üyesi İsmail YAZICIOĞLU ve Arş. Gör. Gamze Nur UÇAR eşit oranda katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÜL, Hacı Ali: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokoller ile Getirilen Yenilikler”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 2021, Sayı 48, s. 109-150.
- AKBAL, Mehmet: “Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2011, Sayı 93, s. 147-173.
- AKTEPE ARTIK, Sezin: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.
- AKYEL, Recai: “Bireysel Başvuru Yolu: Misyonu, Vizyonu ve Uygulanması”, *Adalet Dergisi*, 2022, Sayı 68, s. 53-92.
- AKYOL ASLAN, Leyla: “Anayasa Mahkemesinin 14.01.2010 Tarihli Kararı Çerçevesinde Yargı Harçlarına İlişkin Bazı Sorunlar ve Güncel Gelişmeler”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt 1, Sayı 1, s. 32-52.
- ALANGOYA, Yavuz: “Anayasanın Medenî Usul Hukukuna Etkisi”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 1981, Cilt 1, Sayı 2, s. 1-4.
- ALİFENDİOĞLU, Yılmaz: *Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.
- ARMAĞAN, Servet: “Federal Almanya’da Anayasa Şikayeti”, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1971, Cilt 5, Sayı 7, s. 53-75.
- ARNWINE, Selin Esen: “İspanya’da Bireysel Başvuru Yolu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt 52, Sayı 4, s. 249-271.
- AYDIN, Mesut: “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hak Arama Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt 61, Sayı 3, s. 1-37.
- AYDIN, Öykü Didem: “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt 15, Sayı 4, s. 121-170 (Bireysel Başvuru).
- BAHADIR, Tuğçe: *Hak Arama Hürriyeti Perspektifinden Arabuluculuk*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.
- ÇINAR, İbrahim / ÇINAR, Sinan: “Bireysel Başvurunun Ön İnceleme Usulü, Bireysel Başvuru Bürosunun Çalışma Sistemi ile Bu Aşamada Verilen İdari Ret Kararlarının Nitelikleri ve İtiraz Aşamaları”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2014, Sayı 4, s. 263-310.
- ÇİFCİ, Hasan Basri: “Bireysel Başvuru Harcının Artırılması Tartışması: Bireysel Başvuru Ne Kadar Bireysel?”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 2023, Cilt 97, Sayı 4, s. 143-154.
- DOĞAN, İlyas: *İnsan Hakları Hukuku*, 5. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2022.
- DOĞANOĞLU, Ali Erdem: “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılması Yasağı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt 67, Sayı 3, s. 535-575.
- EFE, Metin: *Anayasa Mahkemesi Uygulamaları Kapsamında Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.
- EKİNCİ, Ahmet: “Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararlarında Mahkemeye Erişim Hakkı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 18, Sayı 3, s. 821-848.
- EKİNCİ, Hüseyin: “Mahkemeye Erişim Hakkı Bağlamında Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Harcı ve Adli Yardım”, (Ed.) ÇOBAN, Ali Rıza / GÜLENER, Serdar / SAĞLAM, Musa / EKİNCİ, Hüseyin: *Haşim Kılıç’a Armağan Cilt 1*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 1375-1423 (Bireysel Başvuru Harcı).
- ERCAN, İbrahim / ARSLAN, Aziz Serkan: “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda Öngörülen Gider Avansının Uygulanması ile İlgili Ortaya Çıkan Bazı Meseleler ve Bunların Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt 20, Sayı 2, s. 165-180.
- EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE: *European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report*, 2022 (<https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279>, ET: 29.04.2024).
- FRANCIONI, Francesco: *Access to Justice As A Human Rights*, Oxford University Press, New York, 2007.
- GOTTWALD, Peter: “Medenî Yargılama Hukuku Reformu ve Eleştirisi Bakımından Ekonomik Analiz”, (Çev.) TAŞPINAR Sema, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt 51, Sayı 1, s. 1-17.
- GÖRGÜLÜ ERGENÇ, Funda: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Mahkemeye Erişim Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2021.

- GÖRGÜN, L. Şanal / BÖRÜ, Levent / TORAMAN, Barış / KODAKOĞLU, Mehmet: *Medenî Usul Hukuku*, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.
- GÖZTEPE, Ece: “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2011, Sayı 95, s. 13-40 (6216 Sayılı Kanun Kapsamında).
- GÖZTEPE, Ece: *Anayasa Şikâyeti*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998 (Anayasa Şikâyeti).
- GÜNEŞ, Ahmet M.: *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.
- HARUTYUNYAN, Gagik / NUSSBERGER, Angelika / PACZOLAY, Peter: *Study on Individual Access to Constitutional Justice Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session*, Venedik, 2010.
- İBA, Şeref / KILIÇ, Abbas: *Anayasa Yargısı Dersleri*, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2021.
- İNCEOĞLU, Sibel: *Adil Yargılanma Hakkı; Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 4*, Avrupa Konseyi Yayını, Ankara, 2018.
- KABOĞLU, İbrahim Ö.: *Anayasa Yargısı*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- KARAARSLAN, Abdulkadir: *Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Usulü ve Uygulama Sorunları (İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’ne Başvuru Usulü ile Karşılaştırmalı Olarak)*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- KARAMAN, Ebru: *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- KILINÇ, Bahadır: “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, *Anayasa Yargısı*, 2008, Cilt 25, s. 19-59.
- KÖKSAL, Tuğçe Duygu: “Bireysel Başvuruda Avukatla Temsil: Sorunlar ve Öneriler”, *Bireysel Başvuruda İş Yükü ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2022, s. 45-55.
- KÖKÜSARI, İsmail / GEDİK, Ömer: *Türk Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2024.
- KÖKÜSARI, İsmail: “Hak Arama Özgürlüğü ve 2010 Anayasa Değişiklikleri”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt 15, Sayı 1, s. 163-208.
- MICHELMAN, Frank I.: “The Supreme Court And Litigation Access Fees: The, Right To Protect One’s Rights-Part I”, *Duke Law Journal*, 1973, Sayı 6, s. 1153-1215.
- MICHELMAN, Frank I.: “The Supreme Court And Litigation Access Fees: The, Right To Protect One’s Rights-Part II”, *Duke Law Journal*, 1974, Sayı 3, s. 527-570.
- ÖZBEK, Mustafa Serdar: “Hukuk Yargılama Usulünde Gider Avansının Anayasaya Aykırılığı Sorunu”, (Ed.) ALTAN, Alparslan / YILDIRIM, Engin / TERCAN, Erdal / TÜLEN, Hikmet / ÇOBAN, Ali Rıza: *Anayasa Mahkemesinin Kuruluşunun 50. Yılına Armağan*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 443-505.
- PEKCANITEZ, Hakan / ÖZEKES, Muhammet / AKKAN, Mine / TAŞ KORKMAZ, Hülya (Ed.): *Pekcanitez Usul; Medeni Usul Hukuku*, Cilt III, 15. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 2383-2434.
- PINAR, Burak / MERİÇ, Nedim: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yargı Harçlarına Bakışı: Yiğit ve Ülger Davaları Işığında Hak Arama Özgürlüğü ve Yargı Harçları İlişkisi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2009, Sayı 84, s. 188-211.
- PINAR, Burak: *Yargı ve İcra Harçları*, 2. Baskı, Adalet Yayınları, Ankara, 2009.
- POLAT GORAL, Betül: “Bireysel Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılması Yasağı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2022, Cilt 28, Sayı 1, s. 256-302.
- POROY, Mehmet Akif: “Harçlar Kanunu’nun 28/A Maddesinin AİHM’nin Ülger / Türkiye Kararı ve Türk Yargısının Uygulanması Işığında Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2009, Sayı 86, s. 425-436.
- RÜZGARESEN, Cumhur: “Medenî Yargılama Hizmetlerinin Bedelsiz Olmaması ve Nedenleri”, *E-Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 2010, Sayı 100 (<http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=ME DEN%DD%20YARGILAMA%20H%DDZMETLER%DDN%DDN%20BEDELS%DDZ%20OLMAMASI%20ve%20NEDENLER%DD&kimlik=1276074491&url=makaleler/cruzgaresen-1.htm>, ET: 10.05.2024)

- SABUNCU, Yavuz: “Federal Almanya’da Anayasa Şikayeti”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1982, Cilt 37, Sayı 3, s. 139-152.
- SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.
- SAYAR, İbrahim Barış: *Adalet Erişim Hakkı Bağlamında Yargı Harçları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.
- SCHUMAN, David: “The Right to A Remedy”, *Temple Law Review*, 1992, Cilt 65, s. 1197-1227.
- ŞİMŞEK, Aydın: “Adli Yargı ve İnsan Hakları Denetimi”, *Bireysel Başvuruda İş Yükü ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2022, s. 179-188.
- ŞİRİN, Tolga: *Türkiye’de Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru); İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- TANÖR, Bülent / YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- TAŞKIN, Alim: “Adli Yardımın İşlevi ve Yardım Giderlerinin Geri Alınma Zamanı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1999, Sayı 3, s. 831-854.
- TERCAN, Erdal / RÜZGARESEN, Cumhuri: “Harçlar Kanunu m. 28/a ve m. 32’nin Mahkeme Kararları ve Yeni Kanuni Düzenlemeler Işığında Değerlendirilmesi”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2010, Cilt 14, Sayı 1-2, s. 137-169.
- TUNC, Andre: “The Quest For Justice”, (Ed.) CAPPELLETTI, Mauro: *Access to Justice and the Welfare State*, Avrupa Üniversite Enstitüsü, Floransa, 1981, s. 315-359.